

Marko Aurelije

MISLI

(izbor iz djela)

Nakladnik
NOVA AKROPOLA
Habdelićeva 2, Zagreb

Urednik
Andrija Jončić

Prijevod
Vlasta Nedela
Zoran Peh

Redaktura
Dijana Kotarac
Ivan Tomasević

Lektura i korektura
Branka Žaja

Grafičko uredništvo
Atila Barta
Suzana Dobrić

Tisak
Forada d.o.o., Bauerova 29, Zagreb

ISBN 953 - 96431 - 3 - 9

NOVA AKROPOLA
KVLTVRNA VDRVGA

Marko Aurelije

MISLI

(izbor iz djela)

Zagreb 2003.

Predgovor

U nizu povijesnih karika koje su stvarale zapadnu civilizaciju značajno mjesto pripada stoičkoj filozofiji, jednom od posljednjih velikih filozofskih sustava antičke Grčke. Stoička filozofska škola nastala je na samom kraju IV st.pr.Kr. i kroz svoje je predstavnike djelovala sve do III. st. poslije Krista. Filozofija koju su dali stoici smatra se jednom od povijesnih poveznica grčke i rimske kulture jer su je prihvaćali mnogi vladari i državnici Rimskog Carstva, tako da je često nazivaju i rimskom filozofijom. Međutim, u vremenima koja su slijedila, i prvi kršćanski filozofi prihvatili su stoičke postavke, a mnogi filozofi, od srednjeg vijeka do današnjih dana, citiraju i često ugrađuju njihove misli u vlastita učenja.

Univerzalnost kojom je stoička filozofija nadilazila i spajala različita vremena proizlazi iz njenih etičkih učenja. Iako su se stoici posvećivali i istraživanju prirode, a na području logike i gramatike još se i danas koriste termini koje su uveli, etika je bila svrha i središte njihove filozofije.

Ljudski život, njegov smisao, ostvarenje istinskog čovjeka koji je i savršeno sretan, temeljna je preokupacija stoika. U djelima posvećenim etici oni govore o osnovnim načelima koja čovjek treba ostvarivati kako bi nadvladao poteškoće i odgovorio na životne izazove. Sve prepreke, ali i odgovori, nalaze se u samom čovjeku. Svrha života je živjeti u skladu s prirodom. Tako čovjek ostvaruje i svoju istinsku ljudsku prirodu koju stoici opisuju kroz pojam mudraca. Put prema ovom idealu savršene ljudske prirode vodi kroz proces usavršavanja. Poteškoće i izazovi nalaze se prvenstveno u čovjeku; to su zablude i nekontrolirani nagoni, robovanje slabostima i izvanjskim okolnostima. U samom čovjeku je i rješenje: zabludama se suprotstaviti snagom razuma, nagonima snagom vrline, a snagom volje oduprijeti se slabostima. Put usavršavanja čovjeka je, dakle, moralan život, život prema postojećim načelima. Takav je život u skladu i s prirodnim zakonom. Zato je za stoike živjeti vrlinu prirodan čin. Vrlina se ne živi zbog nagrade ili straha, ona je rezultat slobode svijesti. Zato ni pritisak okoline ni teške okolnosti ne

smiju biti važnije od moralnog izbora u djelovanju. Savršena ljudska priroda savršeno je slobodna, i nitko nije po rođenju rob. Slobodan je samo onaj tko je vladar nad vlastitim nagonima, onaj tko slobodno izabire dužnost umjesto trenutanih želja. Slobodan je onaj tko zna izabrati prave vrijednosti umjesto prividnih, a prave vrijednosti leže u čovjeku i ovise jedino o njemu samom.

No, stoici ne razmišljaju samo o čovjeku pojedincu. Čovjek je biće zajednice. U svakom djeliću prirode odražava se jedan dio jedinstvenog božanstva i svi su ljudi međusobno srodni jer je u svakom dio božanskog uma. Ova božanska esencija daje svakom čovjeku pravo na vlastito dostojanstvo, ali on zato ima i dužnost voljeti druge ljude. Svoju ljubav tada neće ograničiti na vlastitu obitelj ili državu već će biti građanin svijeta, onaj koji svjesno radi za dobrobit zajednice kojoj zaista pripada, a to je čovječanstvo.

Ova načela dobila su svoj puni izražaj u rimskom razdoblju stoičke filozofije kroz izuzetne pojave njenih posljednjih velikih predstavnika: Seneke, rimskog pravnika, Epikteta, rimskog roba, Marka Aurelija, rimskog cara. Njihovi životni primjeri i djela sačuvana iz ovog razdoblja potvrđuju ono što su sami stoici govorili o filozofiji: za njih je to bila *honeste vivendi scientia*, znanost o čestitom životu.

MARKO AURELIJE - rimski car i filozof

Marko Anije Ver rodio se 121. godine u Rimu, za vrijeme vladavine cara Hadrijana, kao potomak ugledne plemićke obitelji. Poslije rane smrti roditelja usvaja ga djed, tadašnji rimski prefekt. Hadrijana nasljeđuje Aurelije Antonin (poznat kao Antonin Pio) koji usvaja tada sedamnaestogodišnjeg mladića, mijenja mu ime u Marko Aurelije Antonin i proglašava ga svojim nasljednikom.

Još od rane mladiće dobi sklon filozofiji, Marko Aurelije pristupa stoičkoj filozofiji kao životnom odabiru, a njegovi kroničari bilježe težnju državnika i cara za praktičnim ostvarenjem stoičke etike. Iako je za njega carski položaj predstavljao težak teret, on ga, kao pravi stoik, prihvaća kao dužnost koju za života treba ostvariti.

Premda je Rimsko Carstvo tada bilo suočeno s ozbiljnim unutrašnjim problemima i napadima barbarskih plemena, njegova vladavina (161. g. - 180. g.) ostaje zabilježena kao posljednja etapa najsajnijeg razdoblja ovog carstva. Marko Aurelije provodi reforme u građanskom pravu, štednjom sanira državne financije, gradi škole, a veći dio svoje vladavine provodi braneći granice carstva. Tamo i umire 180. godine. Povijesni zapisi govore o osobnom životu ovog cara koji nije bio sretan, jer ga je pratila nezahvalnost i nedolično ponašanje najbližih suradnika i članova obitelji.

U posljednjim godinama života, u kratkim predasima između vojničkih i državnih dužnosti, Marko Aurelije piše dnevnik vlastitih misli i posvećuje ga samome sebi. U ovom razgovoru sa samim sobom, napisanom na grčkom jeziku, Marko Aurelije analizira svoje postupke i kao filozof savjetuje i podučava Marka Aurelija, čovjeka i cara.

Ovo djelo, tek mnogo kasnije prevedeno na latinski jezik pod naslovom *Meditationes*, plijenilo je ne samo pozornost nego i poštovanje u narednim stoljećima. Danas je ono jednako zapaženo i aktualno jer iz njegovih stranica ne progovara rimski car iz II. stoljeća, nego jednostavna dobrota ljudske duše koju svako razdoblje može prepoznati.

Ana Jončić

Knjiga I.

Uljudnost i vedru narav upoznao sam najprije kod svoga djeda Vera.

Muževnost bez razmetljivosti upoznao sam preko onoga što sam čuo i zapamtio od svoga oca.

Majka mi je bila primjer pobožnosti i plemenitosti, dobrostivosti - ne samo u djelima, nego i u mislima, i primjer jednostavnog života kakvim bogati inače ne žive.

Some pradjedu dugujem što me savjetovao da umjesto običnog školskog obrazovanja uzmem dobre kućne učitelje i da na tome ne štedim.

Od Diogneta¹ sam naučio da se ne bavim beznačajnim stvarima, da budem sumnjičav prema čarobnjacima i čudotvorcima i njihovim pričama o čarolijama, egzorcizmu i slično, da se klonim borbi pijetlova i sličnih ludosti, da ne zamjeram priprostima, da se upoznam s filozofijom počevši od Bakheja i nastavlajući s Tandazisom i Marcijanom, da pišem sastavke već u mladosti i da rado prihvaćam običan ležaj prekriven kožom, kao i ostale stroge odredbe grčke discipline.

Rustik² mi je dao do znanja da mome karakteru treba vježbe i mara, te da se ne dam zavesti sofističkim oduševljenjem za mudrijaškim raspravama, moraliziranjima, ni lažnim asketizmom ili altruizmom. Učio me i da se klonim retorike, pjesništva i verbalnih dosjetki, prenemaganja u odijevanju kod kuće i sličnih primjera lošeg ukusa; poučavao me jednostavnom literarnom stilu tako da sam oponašao njegovo pismo iz Sinese upućeno mojoj majci. Ako bi netko, nakon svađe sa mnom u trenutku bijesa, dao znak da se želi pomiriti, istoga sam trena trebao biti spreman izići mu ususret. Isto tako, trebao sam biti temeljit u čitanju, a ne zadovoljiti se samo općim naznakama smisla; nisam sebi smio dopustiti brzoplete zaključke brbljavog jezika. On me također upoznao s Epiktetovim

1 Slikar i filozof koji je Marka upoznao sa stoicizmom.

2 K. Junije Rustik, stoik.

Raspravama donijevši mi primjerak iz svoje knjižnice.

Sekstu³ dugujem ljubaznost, upravljanje kućanstvom očinskim autoritetom, spoznaju istinskog značenja življenja u skladu s prirodom i nesebičnog dostojanstva, intuitivnu brigu za dobro prijatelja, te dobrodušno strpljenje s nezalicama i sanjarima. Njegova susretljivost davala je njegovom društvu poseban čar, više od bilo kakvog laskanja, a istodobno je izazivala savršeno štovanje svih prisutnih. Osnovna životna pravila određivao je i sistematizirao razumljivo i promišljeno. Nije nikada pokazivao znakove ljutnje ili neke druge osjećaje, bio je miran i nadasve ljubazan. Pohvale je izricao nenapadno i bez buke, i nika da se nije razmetao svojim enciklopedijskim znanjem.

Svome učitelju Frontonu⁴ dugujem znanje o tome da svaku apsolutnu moć prate zloba, lukavost i dvoličnost, i da našim patricijskim obiteljima najvećim dijelom nedostaju obični ljudski osjećaji.

Aleksandar Platoničar⁵ me odučavao od česte upotrebe riječi "zauzet sam", osim u iznimnim slučajevima, govoreći da nitko ne smije izbjegavati dužnosti prema društvu pod izlikom nekih hitnih poslova.

3 Sekst iz Heroneje, Plutarhov unuk i jedan od učitelja Marka Aurelija.

4 M. Kornelije Fronton, govornik, učitelj Marka Aurelija i Lucija Vera.

5 Carev tajnik.

Od svoga brata Severa⁶ naučio sam voljeti rođake, voljeti istinu i pravdu. On me upoznao s Trazejem, Katonom, Helvidijem, Dionom i Brutom; od njega potječe moja spoznaja da se koncepcija zajednice treba temeljiti na jednakosti i općoj slobodi govora, a država treba u prvom redu brinuti o očuvanju slobode podanika. On mi je ukazao na potrebu primjerenog i nepristranog razumijevanja filozofije, sklonosti k dobrim djelima, darežljivosti i optimizmu, te na povjerenje u naklonost svojih prijatelja. Pamtim također njegovu izravnost kad bi nekoga korio kao i to da svoje prijatelje nije ostavljao u nedoumici o tome što mu se sviđa, a što ne, nego bi im to jasno dao do znanja.

Maksim⁷ mi je bio primjer samokontrole, postojanosti namjere i vedrine za vrijeme bolesti ili drugih nedaća. Njegov je karakter bio zadivljujuća kombinacija dostojanstva i ljubaznosti, a sve dužnosti svoga zvanja obavljao je mirno i bez uzrujavanja. Nitko nije sumnjao u to da govori ono što misli i djeluje prema onome što smatra ispravnim. Nije znao za smetenost ili bojažljivost; nikada nije žurio, ali nikada nije ni kasnio ni bio u nedoumici. Nije se prepuštao malodušnosti ili usiljenoj veselosti, njime nikada nisu ovladali bijes ili ljubomora. Ljubaznost, suosjećanje i iskrenost pridonosile su stvaranju utiska pravičnosti koja je prije bila urođena nego usađena.

6 Marko nije imao brata. Možda se ovo odnosi na Lucija Vera kojeg je, kao i Marka, posvojio car Antonin Pio.

7 Klaudije Maksim, stoički filozof.

Nikada nikoga nije držao manje vrijednim, a ipak nitko se nije drznuo izazivati njegovu nadmoć. Osim toga posjedovao je i ugodan smisao za humor.

Divio sam se blagosti svoga oca⁸, njegovoj ustrajnosti na odluci koju je donio svojom slobodnom voljom, potpunoj ravnodušnosti prema ispraznim i lažnim počastima, njegovoj radinosti, postojanosti i spremnosti da sasluša sve ono što vodi k općem dobru, nepokolebljivom nastojanju da svaka nagrada ovisi o zasluži, nepogrešivom osjećaju kada treba zategnuti uzde, a kada ih olabaviti, i na kraju, njegovim naporima za suzbijanje pederastije.

Bio je svjestan da društveni život ima svoje zahtjeve: prijatelji mu se nisu morali pridružiti za stolom ili ga pratiti na putovanju ako su imali drugog posla. Svako pitanje koje bi tražilo njegov savjet proučio bi pomno i strpljivo, i nije se moglo dogoditi da ga odbije samo tako. Njegova su prijateljstva bila trajna, bez hirova i bez pretjeranosti. Uvijek je bio na visini zadatka: vedar, ali dovoljno dalekovidan da svaki svoj plan nenametljivo i do u tančine dovede do savršenstva. Uvijek je bdio nad potrebama Carstva, pomno je čuvao njegova blaga i podnosio kritike koje su proizlazile iz toga. Pred bogovima nije bio praznovjeran, niti se dovodravao svojoj okolini kako bi izmamio njenu naklonost, mnoštvu se nije ulagivao. Umjeren i postojan, prezirao je sve što je imalo primjese kićenosti ili pomodnosti. Bez samozadovoljstva ili griznje savjesti prihvaćao bi materija-

8 Marka Aurelija je posvojio car Antonin Pio.

Inu udobnost kao sretnu okolnost i poslužio se njome radosno, a kada bi izostala, nije žalio.

Nije ga se moglo optužiti ni za najmanju sofističku smicalicu, ni za udvorničku drskost, ni za cjepidlačenje; svi su u njemu prepoznavali zrelu i izgrađenu osobnost, neosjetljivu na laskanje i savršeno sposobnu da vlada sobom i drugima. Nadalje, izuzetno je cijenio sve istinske filozofe, a one druge, premda nije kritizirao, nije ih niti slijedio. U društvu je bio ljubazan i uljudan bez pretjerivanja. O vlastitom tijelu vodio je umjerenu brigu, nije se opterećivao mišlju o produljenju života ili o uljepšanju svoga izgleda, ali ga nije ni zanemarivao, te mu je vrlo rijetko trebala liječnička pomoć. Kod njega nije bilo ni najmanjeg traga ljubomore kada bi kod nekog uočio neku izuzetnu sposobnost bilo u javnom istupu, pravu, etici i si., nego se zauzimao za to da se svakome dađe prilika u onome u čemu je dobar. Premda je cjelokupno njegovo djelovanje bilo vodeno poštivanjem uspostavljenih institucija, nikada nije odstupao od svojih uvjerenja kako bi zadobio javno priznanje. No, nije volio nemir i promjenu, čvrsto se držao istih mjesta i istih stvari. Odmah nakon što bi prošao napad migrene preuzimao bi svoje obveze s novom energijom i snagom. Nije bilo puno njegovih tajnih i povjerljivih spisa, osim nekoliko rijetkih koji su se isključivo odnosili na državna pitanja. Razborito i suzdržljivo se odnosio prema spektaklima, prema izgradnji javnih građevina, rasporedu novčane pomoći, itd., uvijek imajući više u vidu nužnost mjera nego mogući pljesak. Nije se kupao u

neprilичno vrijeme, nije imao maniju građenja, nije bio zahtjevan u pogledu hrane, nije prigovarao zbog kroja ili boje svoje odjeće, a nije se bunio ni protiv izgleda ljudi oko sebe. Odjeća mu je stizala iz dvora u Loriju, a većina stvari iz Lanuvija. Njegova dobro znana obrana nadglednika iz Tuskula bila je tipična za njegovo ponašanje jer mu je neuljudnost bila isto toliko strana kao i okrutnost ili prijetnja. Nikada se nije razbjesnio do točke usijanja, nego je imao običaj raščlaniti i odvagnuti svaki događaj mirno, metodično, odlučno i dosljedno. Ono što se pamti o Sokratu, može se primijeniti i kod njega: sposobnost da sebi dopusti ili uskrati uživanje. To je osobina koje su mnogi lišeni zbog straha da budu odbačeni, odnosno silne želje za prihvaćanjem. Takva snaga dobrovoljnog odbijanja ili privole ukazuje na savršenu i postojanu dušu, što je Maksim pokazao i u bolesničkoj postelji.

Zapisano na rijeci Gran među Kvadima.

Knjiga II.

Svaki dan započni riječima: Danas ću se susresti s protivljenjem, nezahvalnošću, drskošću, izdajstvom, mržnjom i sebičnošću, a sve zbog toga što oni koji griješe ne znaju što je dobro, a što zlo. Što se mene pak tiče, već odavno mi je znana priroda dobra i njegova plemenitost, kao i priroda zla i njegova niskost. Poznajem i prirodu samog grešnika koji mi je brat, ne po krvi, već stoga što je obdaren razumom i božanskom iskrom. I zato mi ništa od toga ne može nauditi jer me nitko ne može uplesti u neko nisko djelo. Na brata se ne mogu niti ljutiti niti se zavaditi s njim jer smo rođeni za zajednička djela, poput ruku, nogu, obrva, gornjih i donjih zubi. Štetiti jedan drugome znači protiviti se zakonu prirode, jer što je ogorčenost ili zazor, ako ne samo jedan oblik ometanja rada prirode?

Svakoga trenutka čvrsto nastoj, kao Rimljanin i kao muškarac, da to što upravo radiš obavljaš s ispravnim i prirodnim dostojanstvom, čovjekoljubivo, slobodno i pravedno. Oslobodi svoj um svih ostalih razmišljanja. To ćeš moći ako svakom svom djelu prideš kao da ti je posljednje u životu, ako se "oslobodiš nepostojanosti, ako ti osjećaji ne pobijaju zapovijedi razuma, ako pobijediš želju za ostavljanjem utiska i divljenjem samome sebi, te ako prestaneš biti nezadovoljan svojom sudbinom. Vidiš kako je malo toga što čovjek treba prevladati kako bi mu dani protjecati u miru i pobožnosti: treba se samo držati ovih nekoliko savjeta jer bogovi ne traže ništa više.

Uznemiruju li te vanjska zbivanja? Povuci se tada na mirno mjesto gdje ćeš moći usavršiti svoje znanje o Dobru i naučiti kako ukrotiti vlastiti nemir. Zaštiti se od još jedne greške: od ludosti onih koji se ubijaju poslom, ali bez cilja prema kojem bi sav njihov napor i misli bili upravljani.

Kada je Teofrast uspoređivao grijeh, u onoj mjeri u kojoj se oni uopće mogu usporediti, potvrdio je filozofsku istinu da je ^rijeh počinjen iz žudnje teži od grijeha počinjenog iz gnjeva. Gnjevno odvrćanje od razuma barem donosi osjećaj nelagode i postidečnosti, dok grijeh iz žudnje u kojem prevladavaju užici ukazuje na popuštanje pred nasladama i nemuževnim sklonostima. Prema tome, i iskustvo i filozofija drže da grijeh počinjen iz žudnje zaslužuje težu kaznu od onoga počinjenog iz boli. U je-

dnom je slučaju grešnik nalik onomu tko je zbog nanesene mu nepravde izgubio samokontrolu, a u drugom imamo onoga koji žudi zadovoljiti svoje strasti i svjesno čini krivo.

Budući da smo razumna bića, trebali bismo uvidjeti kojom brzinom stvari nestaju: tijela u prostoru, a sjećanje na njih - u vremenu. Isto tako, trebali bismo spoznati prirodu svojih osjetila, onih koji nas zavode nasladom ili nas straše bolom, onih koji nam prijete našom vlastitom uobraženošću. Trebali bismo spoznati koliko su jeftina, podla i prljava i kako brzo iščezavaju i umiru. Trebali bismo prepoznati istinsku vrijednost onih čija riječ i misao ukazuju na časnost. I prirodu smrti trebamo shvatiti: ako o njoj trijezno razmišljamo i uklonimo sve predodžbe koje smo uz nju vezali, uskoro ćemo je shvatiti kao prirodni proces (a samo se djeca boje prirodnog procesa) ili ćemo je prihvatiti kao doprinos dobrobiti prirode. Možemo naučiti i to kojim je svojim dijelom čovjek povezan s Bogom i što se s njim događa kada ode s ovoga svijeta.

Nema ništa tužnije nego kada čovjek, istražujući čitavo stvaranje, "prodirući u dubine zemlje" kako bi pjesnik rekao, i znatiželjno zavirujući u tajne duša drugih ljudi, ne shvaća da je jedino nužno čvrsto se držati božanskog duha u sebi samome i vjerno mu služiti. Ovo služenje podrazumijeva oslobađanje od strasti, besciljnosti i nezadovoljstva djelima bogova ili ljudi. Savršeno djelo bogova zaslužuje

naše štovanje, a djela čovjeka našu bratsku naklonost, ponekad pak i naše milosrđe zbog ljudskog nerazlikovanja dobra od zla, crnog od bijelog.

Najveća šteta koju ljudska duša može sama sebi nanijeti jest da svojom krivicom postane tumor ili neka vrsta čira na tijelu svijeta. Nezadovoljstvo bilo čime što se događa uvijek je pobuna protiv prirode koja u sebi sadrži prirode svih drugih bića. Druga šteta je odbaciti nekog čovjeka, ili mu se suprotstaviti podmuklim namjerama, kao što to ljudi čine kad su gnjevni. Treća, predati se nasladi ili boli. Četvrta, pretvarati se i biti neiskren ili dvoličan u riječima i djelima. Peta šteta koju ljudska duša sebi može nanijeti je ako svoja djelovanja i nastojanja ne usmjerava prema određenom cilju i uzaludno rasipa svoje snage, bez doličnog promišljanja. Jer, i najneznatnije naše djelo mora imati u vidu neki cilj, a za razumna bića taj cilj je usklađenost s načelima i zakonima najstarijeg Grada i Države.

Ljudski je život tek trenutak, njegovo postojanje neprestani tijek, čula poput slabe noćne svjetiljke, čitavo tijelo hrana crvima, njegova duša nemiran vir, sudbina tajanstvena, a slava nestalna. Ukratko, sve tjelesno je poput rijeke koja teče, a što je u vezi s dušom, poput sna je i izmaglice. Život je borba i kratki privremeni boravak u stranoj zemlji, a nakon slave zaborav. Gdje da onda čovjek potraži oslonac? Samo u jedino u filozofiji. Biti filozof znači održavati

božanski duh u sebi neokaljanim i nepovrijeđenim, tako da može pobijediti sve naslade i boli, ničega se ne primati bez cilja, lažno ili prijetvorno, ne zavisiti o tome radi li neki čovjek nešto ili ne, prihvaćati sve što nas snađe jer dolazi iz istog Izvora kao i čovjek sam, te posljednje i najvažnije, vedro očekivati smrt jer ona nije ništa drugo nego razdvajanje elemenata od kojih je svako pojedino biće sastavljeno. Ako ovim elementima ne šteti njihovo neprestano uobličavanje i razobličavanje, zašto bi onda čovjek s nepovjerenjem promatrao promjenu i raspadanje svega? To je zakon prirode, i u tome nema nikakvog zla.

Knjiga III.

Ne treba samo razmišljati o protjecanju života i plašljivo brojati koliko nam je još ostalo. Čak i ako se čovjekov život produži, moramo uzeti u obzir da njegov um možda neće uspjeti održati sposobnost razumijevanja stvari ili kontemplativnog napora potrebnog za spoznaju božanskog i ljudskog.

Iako čovjeku sa starošću ne moraju oslabjeti disanje ili probava, osjeti ili nagoni, on se, ipak, više ne može u potpunosti koristiti svojim sposobnostima, ne može točno procijeniti svoje dužnosti ni riješiti različite probleme koji se javljaju, ne može prosuditi je li došlo vrijeme da privede kraju svoj boravak na zemlji, a ne može donijeti odluku ni o čemu što zahtijeva izvježban um. I zato moramo požuriti: ne samo zato što smo svakoga sata bliže smrti, već zato što će puno prije toga trenutka oslabjeti naše sposobnosti opažanja i shvaćanja.

Još nešto treba primijetiti: čak i u slučajnim prirodnim pojavama postoji draž i ljepota. Dok se, naprimjer, kruh peče u pećnici, njegova kora ispuca, a te nepravilnosti u pečenju, iako nenamjerne, svojstvene su mu i potiču tek. Isto tako pucaju i smokve u punoj zrelosti. Početak propadanja, prije nego će otpasti, daje maslini osobitu ljepotu. Daleko od toga da su klonuli žitni klas, namrgođeno lavlje čelo, pjena iz veprovih ralja, lijepe slike ako ih gledamo izdvojeno, ali ako ih promatramo kao dio prirodnoga procesa, one doprinose ljepoti i privlačnosti prirode.

Ne trati ostatak svoga života razmišljajući o onima oko sebe, ukoliko se ne radi o zajedničkom dobru. Pitati se o tome što netko čini i zašto, što govori, misli ili snuje, jednom riječju, razmišljati o svemu onome što te udaljava od bliskosti s tvojim unutrašnjim Vladarem, predstavlja propuštenu priliku za neki drugi posao. Pobrini se stoga da tok svojih misli oslobodiš beskorisnih i nerazboritih maštarija, osobito onih znatizeljne ili neprijateljske prirode. Čovjekovo razmišljanje mora biti takvo da upitan što mu je tog trena na umu, može odgovoriti iskreno i bez oklijevanja, pokazujući time da su mu misli čiste i iskrene, da je društveno biće koje ne zanimaju čulna zadovoljstva, ljubomora, zavist, sumnja ili bilo koji drugi osjećaji zbog kojih bi pocrvenio kad bi ih u sebi prepoznao. Takav čovjek koji se ovdje i sada odlučio stremiti k visinama, uistinu je svećenik i sluga bogova jer u potpunosti koristi onu

unutrašnju snagu koja čovjeka može održati neokaljana strastima, otporna na bol, nedodirljiva na uvrede i nepri-stupačna zlu. On je borac u najvećoj od svih bitaka, u borbi protiv nadmoći strasti; nadahnut je čestitošću, punim srcem pozdravlja sve što mu sudbina odredi i rijetko razmišlja o tome što drugi govore, čine ili misle, osim ako to zahtijeva javno dobro. On brine svoju brigu, usredotočivši se na vlastitu nit u tkanju univerzuma, vodi računa o časnosti svojih djela i uvjeren je u dobro svega što mu se događa jer je njegova vlastita sudbina vođena nečim višim. On ne zaboravlja bratstvo svih razumnih bića, jer ljudski je brinuti o svakom čovjeku; on zna da ne treba slijediti mišljenje mase, već samo onih ljudi koji žive u skladu s prirodom. A što se tiče onih čiji život nije na taj način određen, on uvijek ima na umu kakvima se oni pokazuju danju ili noću, kod kuće i izvan nje, te u kakvom se društvu kreću. Dobiti pohvalu od takvih ljudi koji ni sami sebe ne vrednuju za njega nema vrijednosti.

Neka tvojim djelima upravlja dobra volja, kao i osjećaj za zajedničko dobro, primjereni oprez, ali ne i neodlučnost; neka u tvojim osjećajima ne bude uobraženog cjepidlačenja. Izbjegavaj brbljavost, izbjegavaj nametljivost. Bog unutar tebe trebao bi voditi biće koje je snažno i zrelo, biće koje je državnik i Rimljanin, vladar; voditi onoga koji je zauzeo svoj položaj poput vojnika spremnog napustiti ovaj život i pozdraviti svoj počinak; voditi čovjeka koji se ne mora zaklinjati u svoje zasluge, niti ih drugi moraju pri-

znavati. U tome je tajna radosti, tajna neovisnosti o pomoći izvana, kada tvoj mir ne ovisi o drugima. Mi se sami moramo uspraviti, a ne biti uspravljani.

Ako ti ovaj život može ponuditi išta bolje od pravde i istine, samokontrole i hrabrosti - što znači smireni um koji djeluje u skladu sa zakonom razuma, smireni um u svim sudbinskim situacijama - ako možeš naslutiti neki viši ideal, zašto mu se ne okreneš čitavom svojom dušom, zašto se ne veseliš nagradi koju si našao? Ali ako smatraš da ništa nije vrijednije od božanstva koje u tebi boravi, koje upravlja svakim tvojim impulsom, važe svaki utisak, odriče se (Sokratovim riječima) tjelesnih iskušenja i očituje odanost bogovima i suosjećanje prema ljudskom rodu; ako ti je u usporedbi s tim sve ostalo jadno i bezvrijedno, tada u sebi ne ostavljaj prostora ni za kakve druge težnje. Jer ako jednom uzmakneš, zauvijek će nestati postojeane odanosti idealu koji si izabrao. Nijedna druga težnja ne može se mjeriti s valjanošću koja pripada razumu i građanskoj dužnosti; ni odobravanje čitavoga svijeta, ni moć, ni bogatstvo, ni slast zadovoljstva. Na trenutak može izgledati kako među tim stvarima nema nepodudarnosti, no one vrlo brzo prevladaju i čovjeka izbace iz ravnoteže.

Zato te pitam, hoćeš li jednostavno i spontano izabrati ono najuzvišenije i hrliti prema tome? Odgovoriti ćeš mi da je ono najuzvišenije ujedno i za tebe najbolje. Ako je to najbolje za tebe kao razumno biće, tada se toga i drži; ali ako to pristaje samo životinji, tada to izravno i reci, i

ostani dolično ponizan - budi jedino siguran da si stvar ispravno procijenio.

Ne cijeni nikada dobitak stečen kršenjem vjernosti, gubitkom samopoštovanja, kroz mržnju, sumnju ili proklinjanje drugih/neiskrenost; ne želi ništa što traži da bude skriveno iza zastora. Onaj tko najveću važnost pridaje svom razumu, onom božanskom u sebi, te predanost njegovoj dobroti, taj se neće prikazivati onim što nije, neće se žaliti i neće žudjeti ni za samoćom ni za gomilom. Što je najbolje od svega, čitav njegov život bit će riješen neprestanih težnji i izbjegavanja. Takav čovjek ne mari koliko će se godina njegova duša zadržati u njegovom smrtnom tijelu, a u trenutku odlaska bit će za to spreman kao i za bilo koje djelo koje treba izvršiti mirno i s poštovanjem samoga sebe. Jedina mu je briga u životu ne zalutati stazom koja ne priliči razumnoj i društvenom biću.

Poštuj svoju sposobnost stvaranja vlastitog mišljenja. Jedino će njime tvoja duša moći izbjeći ona mišljenja koja se protive zakonima prirode i razumnoga bića. Samo vlastitim mišljenjem možeš postići obazrivost, biti u dobrim odnosima s ljudima oko sebe i u skladu sa nebeskom voljom.

Kao što je kirurgu uvijek pri ruci kirurški nož u slučaju iznenadne potrebe, tako i ti uvijek drži svoja načela spre-

mna za razumijevanje i ljudskih i božanskih stvari; ni u najbeznačajnijoj stvari nemoj zaboraviti koliko je to dvoje povezano. Jer nijedno ljudsko djelo nije valjano ukoliko nije povezano s božanskim i obrnuto.

Knjiga IV.

Ako nam je unutrašnja snaga u skladu s prirodom, ona će se spremno prilagoditi svakoj prilici. Ona ne teži ni za čim unaprijed određenim i na svom je putu spremna prilagoditi se i svaku prepreku pretvoriti u korisno iskustvo. To je poput krijesa koji nadvlada gomilu triješća koje bi inače ugušilo plamičak. Njegov jarki plamen brzo zahvaća drvo, pali ga i još se jače rasplamsava u visinu.

Ne poduzimaj nikakvo djelo nasumce ili bez poštivanja načela prema kojima ono mora biti dovršeno.

Ako je moć mišljenja opća svojina ljudskoga roda, onda je to i razum koji nas čini razumnim stvorenjima. Iz toga, dakle, slijedi da razum svima nama govori što činiti, a što ne. Postoji dalje i zakon svijeta prema kojem

smo svi sugrađani i pripadamo općem građanstvu, a svijet je po tome jedan jedini grad. Postoji li neko drugo opće građanstvo koje bi čovječanstvo moglo prihvatiti? Upravo iz te svjetske zajednice proizlazi razum i zakon. Ako ne otuda, onda odakle? Kao što zemaljski dio mene potječe iz zemlje, vođeni iz nekog drugog elementa, mođ dah dolazi iz svoga izvora kao i toplina iz svoga (jer ništa ne nastaje ni iz čega niti nestaje ni u što), tako mora postojati i jedan izvor uma.

Neminovno je da se određena vrsta ljudi ponaša onako kako se ponaša. Źelja da se to promijeni slična je Źelji da u smokvi nema soka. U svakom slućaju, zapamti da ćete i ti i oni vrlo brzo biti mrtvi, a i sama vaša imena bit će uskoro zaboravljena.

Sve što se događa, događa se po pravdi. PaŹljivo prati i shvatit ćeš da je to istina. Slijed događaja nije samo njihovo puko nizanje, već utvrđeni pravedan i ispravan red iz ruke onoga koji dodjeljuje svakome ono što mu pripada. Zato i nadalje ostani budan i neka ti svako djelo bude dobro u pravom smislu rijeći. O tome vodi brigu na svakom koraku.

Uvijek se drŹi ova dva pravila: prvo, ćini samo ono što razum, naš vladar i zakonodavac, nalaŹe za opće dobro, i drugo, preispitaj svoju odluku ako netko ukaŹe na tvoju krivu prosudbu. No, moraš biti siguran da takvo uvjerenje

proizlazi iz pouzdanja da se sluŹi pravdi, zajednićkom dobru ili sličnoj stvari. Ovo mora biti tvoja jedina briga, a ne mogućnost zadovoljstva ili slave.

Zrnca tamjana padaju na isti oltar: jedno prije, drugo kasnije, ali to nije bitno.

Trajniji mir postiŹe onaj tko ne brine o rijećima ili postupcima svojih susjeda, već nastoji sam djelovati pravedno i dobro. Dobar ćovjek ne traŹi tuđe greške, već kroći ravno prema cilju bez odstupanja.

Sve što je istinski lijepo, lijepo je samo po sebi i ne traŹi ništa izvan sebe. Pohvala nema ništa s tim jer zbog nje ništa ne postaje ni bolje ni gore. To se odnosi i na sasvim obićne oblike ljepote kao što su stvari iz prirode ili umjetnićka djela. Ima li istinska ljepota potrebu za još nećim? Doista nema, kao što to nemaju ni zakon ili istina, dobrota ili umjerenost. Postaje li išta od toga ljepšim zbog pohvale ili ruŹnijim zbog pokude? Gube li smaragd, zlato, bjelokost ili grimiz svoju ljepotu ako im se ne divimo? A lira, mać, pupoljak ruŹe ili mlado stablo?

O svijete, u skladu sam sa svakim tonom tvoje uzvišene harmonije. Ništa mi nije ni rano ni kasno ako je tebi pravodobno. O prirodo, sve što tvoja doba donose, za mene je plod. Od tebe polazi sve, u tebi je sve i tebi se vraća sve.

Zar ne bi uskliknuli "O, dragi Božji grade!" kada čak i pjesnik kliče "O, dragi grade Kekropov!"⁹

Mudrac kaže: "Ako želiš upoznati spokojno zadovoljstvo, ne čini puno stvari odjednom." Radije se smiri, ograniči svoje djelovanje na ono što je bitno, na ono što ti nalaže razum kao društvenom biću. Zadovoljstvo dolazi iz spoznaje da činiš nekoliko stvari i da ih činiš dobro. Većina naših riječi i djela nepotrebna su i uštedjet ćemo i vrijeme i trud ako ih izostavimo. Čovjek bi se na svakom koraku trebao upitati: "Je li ovo jedna od suvišnih stvari?" I ne samo da treba ograničiti beskorisno djelovanje, treba obuzdavati i takve utiske, i u tom slučaju neće uslijediti nepotreban čin.

Iskušaj svoju sposobnost da živiš životom dobrog čovjeka, životom onoga koji je zadovoljan ulogom koja mu je pripala u univerzumu, onoga koji jedino teži pravednosti u svome djelu i dobrotvornosti na svome putu.

Sav se predaj onom što znaš raditi, i u tome traži izvor snage. Ostatok života provedi kao onaj tko je bogovima iskreno povjerio sve što ima i otada više nije ni gospodar ni rob.

Razmisli, naprimjer, o Vespazijanovu vremenu. Što vidiš? Vidiš ljude kako se žene, podižu djecu, boluju, umiru,

⁹ Kekrop je legendarni osnivač Atene.

bore se međusobno, slave, cjenkaju, obrađuju zemlju, hvale se, ulaguju i zavide jedan drugome, spletkare, proklinju, nezadovoljno gundaju na svoju sudbinu, vole, zgrću i žude za prijestoljem i počastima. Od cijeloga toga života danas nema ni traga.

Idi dalje do Trajanova vremena. Opet isto, i taj je život nestao. Pogledaj zapise o ostalim vremenima i ljudima: opet ćeš naći kako su nakon kratkoga životnoga vijeka nestali i rastvorili se u elemente. Kao najvažnije od svega, sjeti se onih koje si i sam poznao, a koji su život proveli bez prave svrhe umjesto da su izvršavali svoje dužnosti zbog kojih su i bili stvoreni. U takvom slučaju bitno je podsjetiti se da nastojanje oko neke stvari ovisi o njenoj vrijednosti. Ako želiš izbjeći obeshrabrenost, nikada se ne daj uhvatiti bezvrijednim stvarima.

Starih izraza danas više nema. I nekadašnja imena danas su arhaizmi: Kamilo, Cezon, Voles, Dentat, zatim Scipion i Katon, August, pa čak i Hadrijan i Antonin. Sve stvari prelaze u priče i vrlo brzo nestaju pod velom zaborava. To se događa čak i sa slavnim ljudima jer i njihov se dah gubi i oni su kao kod Homera "izgubljeni i za oko i za riječ".

Što je, dakle, besmrtna slava? Potpuna praznina. Čemu onda treba težiti? Jedino ovome: ispravnoj misli, nesebičnom djelu, riječi bez laži, naravi koja svaki događaj pozdravlja kao nešto unaprijed određeno i očekivano, kao nešto što je proizašlo iz jednog izvora.

Dragovoljno se pokori Kloti¹⁰ i prepusti joj pletenje tvoje niti od onakvog materijala kakvog ona želi.

Uoči kako se sve rađa iz promjene i shvati da priroda najviše voli mijenjati ono što jest i stvarati nove stvari slične vrste. Sve što postoji sjeme je onoga što će od njega postati. Filozofu ne priliči misao da je sjeme samo nešto što je posijano u zemlju ili maternicu.

Uskoro ćeš umrijeti, a još nisi postigao ni čestitost ni mir. Još nisi shvatio da ti ne prijete zlo izvana, još nemaš milosrđa za sve ljude i još ne znaš da je ispravno djelo jedina mudrost.

Pažljivo promatraj kako mudri rade, čemu se uklanjaju i čemu teže.

Na univerzum uvijek gledaj kao na živi organizam s jednim tijelom i jednom dušom. Pomisli kako je sve sadržano u tome Jednom, sve pokreće jedan impuls i sve je uzrok svemu što se događa. Pogledaj samo isprepletenu jato divljih ptica u letu ili složenost tkanine.

Ono što nastupa kasnije uvijek je povezano s onim što je bilo ranije. To nije samo nizanje zasebnih događaja prema

¹⁰ Klota, jedna od triju Parka (Sudenica), ona koja prede nit čovjekova života. Lahesa određuje sudbinu, a Atropa kida nit kada čovjek treba umrijeti.

zakonima niza, među njima postoji svrsishodna veza. I kao što je sve postojeće međusobno harmonično, tako će i ono što dolazi imati istu čudesnu vezu.

Budi sličan stijeni o koju se neprekidno razbijaju valovi; čvrsto ona stoji dok se vodena stihija oko nje polako stišava. "O, kako sam nesretan što mi se to dogodilo!" Ne govori tako, reci radije: "Kako li sam sretan što u meni nije ostalo gorčine, što sam ostao čvrst i što se ne bojim budućnosti." To se svakome moglo dogoditi, no ne može svatko iz toga izići bez ogorčenja. Zašto to onda jedan pripisuje nesreći, a drugi sreći? Može li čovjek nesrećom nazvati ono što ne predstavlja odstupanje od njegove prave prirode, može li uopće biti takvog odstupanja ako ono nije protivno volji prirode? Dakle, tu volju si shvatio. Može li te ono što ti se dogodilo spriječiti da budeš pravedan, velikodušan, umjeren, razborit, istinoljubiv, slobodan, da sebe poštuješ i da budeš sve ono što čovjeka čini čovjekom? Kad god ti se dogodi nešto što bi te moglo ogorčiti, sjeti se da pravilo ne kaže "Ovo je nesreća", već "Sreća je ovo podnositi časno".

Uvijek idi najkraćim putem, jer najkraći put je put prirode, a istinska riječ i djelo neka ti budu cilj. To će te lišiti tjeskobe i sukoba, sramote i prijetvnosti.

Knjiga V.

Protiv nesklonosti da napustiš krevet kod prve dnevne svjetlosti, imaj u pripravnosti misao: "Ustajem da bih ostvario djelo čovjeka." Moram li negodovati zbog obavljanja onoga za što sam rođen i u ime čega sam došao na svijet? Je li svrha moga postojanja ležati ovdje pod pokrivačem i grijati se? "Ah, ali to je puno ugodnije!" Jesi li, dakle, rođen zbog užitka ili zbog dužnosti? Pogledaj biljke, vrapce, mrave, pauke, pčele, svatko od njih radeći na svom zadatku prinosi svoj udio u smjeru skladnog svjetskog poretka. Hoćeš li uskratiti čovjekov doprinos tome, umjesto da spremno izvršavaš zahtjeve prirode? "Da, ali čovjek mora i počiniti." Slažem se, ali priroda je odmoru odredila granice kao i kod hrane i pića; kad prekoračiš ove granice, ideš preko granica umjerenosti, dok s druge strane, kad je u pitanju rad, brzo odustaješ od onoga što bi mogao postići.

Nemaš istinske ljubavi za sebe, jer da je imaš, volio bi svoju prirodu i volju svoje prirode. Oni koji vole svoj poziv, predaju mu se do krajnosti, ne stižući se čak ni oprati ni jesti. Pa zar ti manje držiš do svoje prirode negoli rezbar do svoje rezbarije, plesač do svog plesa, tvrdica do svoje hrpe srebrnjaka, ili razmetljiv čovjek do trenutka svoje slave? Kada su srcem u svom poslu, ti su ljudi spremni žrtvovati hranu i san za njegov uspjeh. Je li služenje za opću korist u tvojim očima manje značajno i zaslužuje li manje predanosti?

Nikada nećeš biti poznat po svojoj oštroumnosti. Neka je tome tako. Ali još uvijek postoji mnoštvo drugih osobina za koje ne možeš reći: "Nemam za to dara." Poradi, dakle, na onima koje su potpuno u tvojoj moći, a to su, naprimjer, iskrenost, dostojanstvo, izdržljivost, razboritost. Ne negoduj, budi umjeren, obziran prema drugima, iskren; budi blag u ophođenju i u govoru, drži se dostojanstveno. Pogledaj koliko ima kvaliteta koje bi u ovom trenutku mogle biti tvoje. Ne možeš ustvrditi nikakve svoje prirodene nesposobnosti. Hi nesklonosti za njih, pa ipak se još uvijek zadržavaš na manje uzvišenom planu. Nadalje, je li nedostatak prirodne nadarenosti razlog za nastupe mrzovolje, škrtosti i prekomjernog laskanja, prigovarivanja na loše zdravlje, puzanje pred nekim i hvalisanje, te stalnu promjenu raspoloženja? Zsigurno nije. Svega si se toga mogao osloboditi daleko ranije i biti kriv samo zbog sporosti i

teškoće u razumijevanju, a čak i to možeš popraviti vježbom, ukoliko to ne smatraš nevažnim ili ne uživaš u vlastitoj ograničenosti.

Postoje oni koji se, ako ti naprave uslugu, ne ustežu zauzvrat tražiti naknadu. Drugi će te, pak, mada nespremni da idu tako daleko kao prvi, ipak potajno smatrati dužnikom i biti potpuno svjesni onoga što su napravili. No, postoje također i oni koji, moglo bi se gotovo reći, uopće nemaju svijest o onome što su učinili, poput loze koja daje grozd grožđa, i tada, budući da je donijela svoj plod, ne traži ništa više hvale od konja koji je završio utrku, lovačkog psa koji je gonio divljač, ili pčele koja je u košnicu spremila med. Poput njih, čovjek koji je napravio dobro djelo, ne izvikuje ga, već odmah prelazi na drugo, kao što će loza sljedećeg ljeta opet roditi grožđem.

"Zar bismo se trebali ravnati prema bićima koja djeluju nesvjesno?" Točno, iako bismo mi to trebali činiti svjesno, jer kako kaže izreka "obilježje je društvenog bića svijest o tome da su njegova djela za opće dobro". "Nije li poželjno da i samo društvo bude toga podjednako svjesno?" Istina je, nesumnjivo, ali ti još uvijek ne razumiješ smisao izreke pa se tako svrstavaš u red onih koje sam upravo opisao, a koji su na sličan način zavedeni varljivim zaključivanjem.

Shvati pravo značenje izreke i ne boj se da će te to odvesti u zanemarivanje bilo koje društvene dužnosti.

Atenjani mole: "Kiše, kiše, dragi Zeuse, na polja i ravnice Atene!" Možda se uopće ne bi trebalo moliti ili bi molitve trebale biti jednostavne i iskrene kao ova.

Ne budi žalostan, ne kloni duhom i ne predaj se očaju ako s vremena na vrijeme obavljanje dužnosti zaostaje za načelima. Vrati se u napad poslije svakog neuspjeha i budi zahvalan ako možeš u većini slučajeva vjerno izvršiti dužnost onako kao što priliči čovjeku. Ali imaj istinske ljubavi prema onome čemu se vraćaš: ne vraćaj se svojoj filozofiji poput školarca učitelju, nego kao oni što se bolna oka vraćaju pripremu od jaja, ili drugi svom ljekovitom uvaru ili kupki. Na ovaj način tvoje pokoravanje razumu neće postati predmetom javnog razmetanja, nego za tvoju privatnu utjehu. Imaj na umu da dok filozofija samo želi ono što tvoja vlastita priroda želi, ti sam si želio nešto drugo, što nije bilo u skladu s prirodom. "Da, ali koja druga stvar bi mogla biti ugodnija?" Nije li to nagovor kojim te užitak teži zavesti? Razmisli: ne bi li plemenitost duše bila ugodnija? Iskrenost, jednostavnost, ljubaznost, pobožnost? Štoviše, kad razmisliš o jasnoći i glatkoći kojom se procesi logičkog zaključivanja i shvaćanja odvijaju, može li postojati išta ugodnije od vježbanja uma?

U kakvu službu ja sad stavljam snage svoje duše? Priupitaj sebe o tome na svakom koraku, i razmisli: "U kakvom je to odnosu s dijelom mene koji ljudi zovu vladajućim dijelom? Čija me duša naseljava u ovom

trenutku? Dječja, momačka, ženska, tiranska, nijemog vola ili divlje zvijeri?"

Sastojim se od nematerijalnog prapočela i tvari. Ni jedno od toga ne može prijeći ni u što, kao što ni jedno od toga nije došlo u postojanje ni iz čega. Prema tome, svaki će dio mene biti jednoga dana preoblikovan procesom promjene u neki drugi dio svemira, koji će, kad dođe njegov red, ponovno biti promijenjen u nešto drugo i tako dalje, do beskonačnosti. To je isti onaj proces kojim sam ja došao na svijet, i moji roditelji prije mene, a tako i unazad, još jednom do beskonačnosti. Izraz "beskonačnost" dolazi u obzir čak i ako je svijet uređen u konačnim ciklusima.

Čovjeku se ne može dogoditi ništa što mu priroda nije odredila da može podnijeti. Iskustva onih oko tebe ne razlikuju se od tvojih vlastitih, iako oni, budući da su ili manje svjesni onoga što se dogodilo, ili spremniji pokazati svoju borbenost, stoje mirno i bez straha. Bila bi sramota kad bi se neznanje i taština pokazali snažnijima od mudrosti.

Vanjske stvari ne mogu ni najmanje dotaknuti dušu, one ne poznaju načina za to, one nemaju snage da utječu na nju ili da je pokrenu. Ona utječe na samu sebe i pokreće samu sebe; ona ima svoja vlastita mjerila prosuđivanja i njima važe svako iskustvo.

Čovječanstvo mi je s jedne strane blisko budući da sam dužan činiti dobro svojim bližnjima i imati strpljenja s njima. S druge strane, ukoliko pojedinci osujećuju moje ispravno djelovanje, čovječanstvo tada na mene ima isto onoliko utjecaja koliko Sunce, vjetar ili divlja stvorenja.

Istina, drugi mogu spriječiti izvršavanje određenih djela, ali ne mogu osujetiti moju volju niti upravljanje mojim razumom, jer će se ovo dvoje uvijek zaštititi i prilagoditi okolnostima. Razum može zaobići sve prepreke koje stoje na putu djelovanja i preokrenuti ih u svoju korist, pa tako svaka smetnja njegovom djelovanju postaje korisna, a prepreke na njegovom putu postaju pomoć napretku.

U univerzumu duboko poštuj ono što je najuzvišenije: ono čemu sve ostalo služi i što svemu daje zakon. Na sličan način, također, duboko poštuj najuzvišenije u sebi: ono je dio istoga, budući da je i u tebi također ono čemu sve ostalo služi i čime je tvoj život upravljan.

Ono što nije štetno za grad, ne može štetiti ni građaninu. U bilo kojem slučaju primijeni načelo: "Ako nije oštećen grad, nisam ni ja oštećen." Ali ako bi grad zaista bio oštećen, nikad se ne žesti na krivca, radije pronađi u čemu griješi.

Promisli često o brzini kojom sve postojeće stvari, ili stvari koje tek dolaze u postojanje, prolaze mimo nas i nastavljaju dalje. Velika rijeka postojanja teče bez prestanka, s

vječnim mijenama i uzrocima koji se smjenjuju bez kraja. Ništa nije stalno dok se ispred i iza nas proteže beskraj - bezdan u kojem sve nestaje. Čovjek bi stoga, dakle, bio nerazuman kad bi uzdisao ili se pjenio od bijesa, kao da će trajanje njegovih muka biti dugog vijeka.

Čini li mi tko zlo? Neka on pripazi na to; njegova narav i njegovo djelovanje njegova su vlastita briga. Što se mene pak tiče, ja samo primam ono što priroda svijeta želi da primim, i djelujem onako kako moja vlastita priroda želi da djelujem.

Neka nikakvi tjelesni osjećaji, bilo bol ili zadovoljstvo, ne utječu na uzvišeni i neograničeni dio duše. Pripazi da se taj dio duše nikada ne pomiješa s njima; on se mora ograničiti na svoje vlastito područje, a osjećaje zadržati u njihovom vlastitom području. Ako se oni (djelovanjem organa jednih na druge, što je prisutno u svakom složenom organizmu) prošire do razuma, ne treba se pokušavati oduprijeti podražajima, jedino se vrhovni um mora uzdržati od dodavanja svojih vlastitih procjena njihove dobrote ili zloće.

Živi s bogovima. Živjeti s bogovima znači pokazivati im u svako doba dušu zadovoljnu onim što su joj dodijelili, i u potpunosti ispunjavajući volju tog nutarnjeg božanstva, tog dijela sebe koji je Zeus dao svakom čovjeku za vladara i vodiča - dušu i razum.

Kako si se u prošlosti ponašao prema bogovima, prema svojim roditeljima, svojoj braći, ženi, djeci, učiteljima, odgajateljima, prijateljima, rodbini, slugama? U svim ovim odnosima, sve do današnjeg dana, možeš li iskreno ponoviti pjesnikove stihove: "Nikad gruba riječ, nikad nepravda prema bilo kome."¹¹ Prizovi u sjećanje sve kroz što si prošao i što si sve bio u stanju izdržati. Promisli kako je tvoja životna priča završena i tvoja služba privedena kraju; sjeti se svih ugodnih prizora koje si vidio, zadovoljstava i boli koje si odagnao, brojnih prezrenih odličja, brojnih obzira koje si pokazao prema bezobzirnima.

Kako to da duše bez ikakva znanja i učenja mogu postidjeti upućenog majstora i mudraca? Ah, ali koja je duša uistinu i upućena i mudra? Jedino duša onoga koji ima znanje o početku i kraju i o sveprožimajućem razumu koji upravlja univerzumom u njegovim određenim ciklusima do kraja vremena.

Ustraj nepokolebljivo, drži se ispravnog puta u mislima i djelima, i tvoji će dani protjecati mirno. Ljudska duša, kao i duša svih razumnih stvorenja, ima dvije zajedničke osobine s Božjom dušom: ona nikad ne može biti osuđena izvana i njeno se dobro sastoji u ispravnosti karaktera i djelovanja, kao i u usmjerenosti na to.

¹¹ Homer, *Odiseja*

Knjiga VI.

Ako činiš ono što je ispravno, neka te ne brine smrzavaš li se od hladnoće ili se griješ kraj dobre vatre, jesi li neispavan ili svjež poslije zdrava sna, kleveću li te ili ti plješću, umireš li ili se baviš nečim drugim. (Jer čak je i umiranje posao; i tu se, također, od čovjeka ne traži ništa više nego "da pripazi da to dobro obavi".)

Gledaj ispod površine; nikad ne dopusti da ono istinsko i vrijedno izmakne tvojoj pozornosti.

Suzdržati se od oponašanja najbolja je osveta.

Neka ti jedino zadovoljstvo i osvježenje bude prelazak od jednog služenja zajednici k drugom, uvijek s Bogom u mislima.

Da istodobno imaš i maćehu i majku, ispunjavao bi svoju dužnost prema prvoj, ali bi se i dalje neprestano vraćao drugoj. Ovdje imaš oboje: carski dvor i filozofiju. Uvijek se za okrepu vraćaj filozofiji; tada će čak i dvorski život, i ti u njemu, djelovati podnošljivo.

Kad se pred tobom nadu meso i druge poslastice, promisli: to je mrtva riba, perad ili svinja. Ili, u ovom falernijskom vinu je sok od grozda grožđa, moj grimizni plašt ovčje je runo obojeno s malo rakove krvi, parenje je trljanje dijelova tijela i izlučivanje sjemena. Razmišljanja ove vrste idu do osnova svih stvari što postoje, ponirući u njih i otkrivajući njihovu pravu prirodu. Isti bi se postupak trebao primijeniti na čitav život. Kada se neka stvar čini najuvjerljivijom, ogoli je, vidi kako je beznačajna i skinij joj ogrtač rječitosti koji joj daje dostojanstvo. Umišljenost je varalica nad varalicama i nikad te ne omamljuje jače nego kad svoj rad zamišljaš najvrjednijim hvale. Sjeti se što Krat govori o Ksenokratu.

Nešto hita prema postojanju, drugo iz postojanja. Čak i kad nešto prolazi kroz čin postanka, neki dijelovi toga već su prestali postojati. Protok i promjena vječno obnavljaju tkivo univerzuma, baš kao što i neprestano protjecanje vremena stalno obnavlja lice vječnosti. U toj rijeci što teče, gdje nema čvrstog oslonca, što ostaje čovjeku vrijedno među tolikim stvarima koje jure pokraj njega? Bilo bi to isto kao zavoljeti vrapca u letu koji u tom istom trenutku

nestaje iz vida. Čovjekov život nije ništa više do udah iz zraka i izdah iz krvi. I nema prave razlike između jednog udisaja, samo da bismo ponovno izdahnuili, što činimo svakog trena, i stjecanja moći potrebne da uopće dišemo, kao što si to učinio još jučer kad si se rodio, samo da bi je jednog dana vratio izvoru iz kojeg si je povukao.

Ako ti je nešto teško, nemoj zato misliti da je to izvan moći smrtnika. Baš suprotno, ako je čovjeku išta moguće i ispravno učiniti, smatraj da to onda mora biti moguće i tebi.

Ako mi bilo tko pokaže i dokaže da sam riječima ili djelom u krivu, rado ću se promijeniti. Ja tragam za istinom, što još nikada nikoga nije povrijedilo. Samo je ustrajnost u samozavaravanju i neznanju ono što šteti.

Budi plemenit i velikodušan prema stvorenjima bez razuma i prema većini materijalnih stvari jer ti imaš razum, a oni ga nemaju. Ljudska bića, s druge pak strane, posjeduju razum; zato postupaj prema njima u duhu bratstva. U svakoj prilici pozovi u pomoć bogove, ali bez previše dvojbi o duljini svojih molitvi; tri sata tako provedena bit će dovoljna.

Kako je barbarski negirati ljudima povlasticu da slijede ono što misle da im je najvažnije i najkorisnije! Ipak, u određenom smislu, to je baš ono što činiš kad dopustiš

svom gnjevu da se rasplamsa zbog njihovih prijestupa. Jer, konačno, oni očito samo slijede ono što im je najvažnije i najkorisnije. Kažeš da su se prevarili? Zašto im onda to ne kažeš i objasniš, umjesto da budeš ogorčen.

Smrt: oslobođenje od osjeta, od hirovitosti nagona, od lutanja misli i služenja tijelu.

Sramota je za dušu da posrće na putu života, dok tijelo i dalje ustraje.

Obrati pozornost na to kako će obični majstori ispunjavati želje najviše poslodavca sve do neke određene točke, ali ništa manje ne ustraju na pravilima svoga zanata i ne odstupaju od njih. Nije li jadno da graditelj ili liječnik ima više poštovanja prema kanonima svog umijeća, negoli ga čovjek ima za svoje vlastite koje dijeli s bogovima?

Prilagodi se okolini u koju te je dovela sudbina i pokaži istinsku ljubav prema bližnjima kojima te je okružila.

Svi mi radimo da bismo ostvarili zajednički cilj; neki od nas sa znanjem i svrhovito, drugi nesvjesno (kao što je Heraklit, mislim, primijetio da "čak i dok spavaju ljudi rade" i daju svoj doprinos kozmičkom procesu). Jednoga zapadne ovaj dio zadaće, drugoga onaj; popriličan dio obavi upravo onaj nezadovoljnik koji čini sve da bi spriječio ili raščinio tijek događaja. Univerzumu su potrebni

čak i takvi poput njega. Na tebi je, dakle, da odabereš uz koga ćeš se svrstati. Jer, u svakom slučaju, onaj koji upravlja svime, pronaći će mogućnost upotrijebiti te na neki koristan način i naći ti mjesto koje ti pripada među njegovim pomagačima i suradnicima. Pripazi ipak da te ne zapadne otužna uloga koju, prema Hrizipu, izvodi luda na pozornici.

Razmišlja li Sunce o tome da obavlja dužnost kiše? Ili Asklepije da se bavi Demetrinim poslom? I kako je to sa zvijezdama? Nisu li svi oni različiti, a ipak skladno rade s istim ciljem?

Ako bi svi bogovi zajedno vijećali o meni i o mojoj sudbini, tada bi to bilo dobro. Jer, teško je zamisliti božanstvo koje dijeli nerazumne savjete. Na kraju krajeva, što bi ih poticalo da rade na moju štetu? Tko bi bio na dobitku, zar oni i univerzum koji je njihova glavna briga? Čak i kad ne bi bilo posebnih razloga da se zamisle nada mnom, sigurno bi razmišljali o univerzumu, a na meni je da dočekam dobrodošlicom i postupim blagonaklono prema svemu što bi se moglo dogoditi. Naravno, ako ne bi razmišljali ni o čemu - kako je bezbožno na to uopće i pomisliti - učinimo onda kraj žrtvovanju, molitvi, zavjetu i svim drugim djelima po kojima priznajemo da bogovi žive među nama. Pa čak i tada, čak i da je istina da ih nije nimalo briga za nas smrtnike, ja ću još uvijek biti u stanju brinuti se o sebi i gledati svoju vlastitu korist, a korist svakog bića u skladu je s nje-

govim ustrojtstvom i prirodom. Moja je priroda razumska i građanska; imam grad, a imam i zemlju. Kao Marko imam Rim, a kao ljudsko biće imam univerzum. Prema tome, što je korisno ovim zajednicama, i za mene je jedina korist.

Neka se tvoje misli često zaustave na mnoštvu velikih djela svih staleža i naroda, sve do Filistiona, Feba i Origaniona. Od njih, neka tvoje misli otplove k mnoštvu drugih; misli na to kako moramo krenuti putem kojim je mnogo velikih govornika, toliko štovanih mudraca, već otišlo - Heraklit, Pitagora, Sokrat - junaci ranih dana, kapetani i kraljevi budućih pokoljenja, a s njima i Eudokso, Hiparh, Arhimed i mnogi drugi. Blistavi umovi, uzvišene duše, ljudi neumorni, sposobni i odlučni; oni koji su se poput Menipa i njegove škole šalili na račun prolaznosti i kratkoće ovog smrtnog života. Sjeti se često tih ljudi koji su već odavno mrtvi. Zar su oni sada zbog toga lošiji - pogotovo oni čija su imena zaboravljena? U ovom životu samo je jedna stvar od neprocjenjive vrijednosti: proživjeti svoje dane u istini i čestitom vladanju, čak i prema dvoličnima i nepravednima.

Kako bi imao okrepu za svoj duh, sjeti se dobrih osobina svojih prijatelja: vještine jednoga, samozatajnosti drugoga, nečije plemenitosti i tako dalje. Nema pouzdanijeg lijeka za potištenost nego se ugledati na primjere različitih vrlina koje neprestano otkrivaš u ljudima oko sebe. Zato ih uvijek imaj pred očima.

Nauči se obraćati punu pozornost na ono što drugi govore i nastoj proniknuti u misli sugovornika.

Sto nije dobro za košnicu, nije dobro ni za pčelu.

Nitko te ne može spriječiti da živiš prema zakonima vlastite prirode i ne može ti se ništa dogoditi što je suprotno zakonima prirode-svijeta.

Knjiga VII.

Isprazne svečanosti, kazališne predstave, krda ovaca i stoke, sukob kopljanika, kost bačena čoporu pasa, mrvi-
ca ribama, mravlja radinost i trud, strka uplašanih miše-
va, lutke na koncu - sve to je život. U svemu tome ti
moraš zauzeti svoje mjesto, mirno i bez prezira, ali biti
svjestan da je čovjek vrijedan onoliko koliko su vrijedne
njegove težnje.

Je li moj razum dorastao ovoj zadaći? Ako jest, koristit ću ga
kao oruđe za rad koje mi je priroda dala. Ako nije, onda ću
ovaj posao prepustiti sposobnijem od sebe ako mi to
dužnost dopusti, ili ću raditi najbolje što znam uz pomoć
onoga tko će iskoristiti moje nadahnuće da ostvari dobrobit
zajednice. Jer jedina svrha onoga što radim, bilo sam, bilo
s nekim drugim, mora biti služenje svima i sklad sa svime.

Koliko li je opjevanih već nestalo u zaboravu! Koliko li je već nestalo i onih koji su ih opjevali!

Ne uznemiruj se zbog budućnosti. S njom ćeš se suočiti istim oružjem razuma kojim se i danas služiš.

Sve je međusobno povezano svetom vezom i nema ničega što je izdvojeno. Sve je usklađeno i sve zajedno oblikuje univerzum. Uređeni svijet je jedinstvo različitosti. Jedan je Bog koji prožima sve, sva bića su jedno, jedan je zakon (zajednički razum svih razumnih bića) i jedna je istina; jedna je staza koja vodi savršenstvu svih stvorenja.

Svaki djelić materije brzo nestaje u kozmičkoj supstanciji, svaki se uzrok vrlo brzo vraća uzroku univerzuma, i sva se sjećanja brzo utapaju u struji vječnosti.

Kad razumno biće djeluje u skladu s prirodom, njegovo je djelo u skladu s razumom.

U sustavu sazdanom od različitih elemenata razumna su bića poput međusobno povezanih tjelesnih udova jednoga organizma koji predstavlja cjelinu, a zbog zajedničke suradnje i pomoći slične su grade. Ova će misao djelovati na tebe snažnije ako sebi budeš neprekidno ponavljao: "Ja sam 'članak' *{melos}* čitavog kompleksa razumnih bića." Ako sebe vidiš jedino kao 'dio' (*meros*), tada ti još uvijek nedostaje iskrene ljubavi za čovječanstvo i radosti u obav-

ljanju dobrih djela zbog njih samih. Dobra djela činiš po dužnosti, a ne kao nešto čime činiš dobro sebi samome.

Neka dijelove mene pogodi što god hoće; oni mogu jadikovati ako žele. Ali što se mene samoga tiče, sve dotle dok ja sam nešto ne smatram nesrećom, to me ne može pogoditi. I ništa me ne može prisiliti da drugačije gledam na stvari.

Što god svijet govorio ili činio, na meni je da ostanem dobar. Kao što bi zlato, smaragd ili grimiz sebi rekli: "Što god netko govorio ili činio, moram ostati smaragd i sačuvati svoju pravu boju."

Strepimo od promjene, a može li išta nastati bez nje? Ima li prirodi išta draže ili prirodnije? Bi li mogao uživati u toploj kupki da drvo nije pretrpjelo promjenu? Bi li se mogao najesti da hrana nije doživjela promjenu? Može li se išta korisno postići bez promjene? Nije li ti, dakle, jasno da promjena u tebi slijedi isti zakon i da nije ništa manje nužna za prirodu?

Samo me jedno brine: da ne učinim nešto što ne priliči ustrojstvu čovjeka, da ne poželim učiniti nešto na drugi način, ili da ne učinim nešto za što još nije pravi trenutak.

Uskoro ćeš zaboraviti svijet, i uskoro će svijet zaboraviti tebe.

Svojestveno je čovjeku da voli i one koji griješe ili su skrenuli s pravoga puta. Takva je ljubav rođena onoga trena kada shvatiš da su ti svi ljudi braća, da ne posrću dragovoljno, već iz neznanja, da uskoro neće biti ni jednog ni drugog, a iznad svega kada shvatiš da nisi povrijeđen i da tvoj najviši um-vladar nije time postao nimalo gori.

Iz kozmičke supstancije, kao iz voska, priroda oblikuje ždrijebe, zatim ga razgrađuje i od te stvari stvara drvo, pa onda čovjeka, pa onda opet nešto drugo, a ništa od toga nije dugoga vijeka. Što se tiče same posude, nije je ništa teže razložiti nego sastaviti u cjelinu.

Kada te netko povrijedi, razmisli prvo što on smatra dobrim, a što zlim. Kada to uvidiš, tvoje čuđenje i bijes ustupit će mjesto sažaljenju. Jer se tvoje poimanje dobra ne razlikuje puno od njegovog i stoga ti je dužnost oprostiti. Ako si, pak, prerastao to da ovakva djela smatraš dobrima ili zlima, tada ćeš još lakše podnositi tuđe sljepilo.

Ne sanjaj o onome što nemaš, nego se sjeti najvažnijih od blagoslova koje imaš i pomisli sa zahvalnošću kako bi za njima žudio da nisu tvoji. Istodobno, međutim, pripazi da te uživanje u njima ne zaokupi toliko da bi njihovim gubitkom tvoj duševni mir bio razoren.

Ne zanos se maštarijama. Prestani biti marioneta nagona. Živi u sadašnjem trenutku. Nauči prepoznati svako iskustvo, bilo ono tvoje ili tuđe. Kod svake stvari razdvoji i razlikuj uzrok od stvari. Pomisli na svoj posljednji čas. Tuđe pogreške ostavi onima koji su ih počinili.

Pomno slušaj što se govori i neka tvoj um pronikne u ono što se događa, kao i u uzroke događaja.

O slavi. Pogledaj u um onih koji joj teže, u njihove sklonosti i nesklonosti. Razmisli dalje kojom će brzinom današnji događaji biti prekriveni sutrašnjim, baš kao što jedan sloj pijeska prekriva drugi.

Sramotno je da crte lica poslušno izvršavaju naredbe uma, dok taj isti um odbija sebe i svoje držanje dovesti u red.

*"Poput klasja žita ljudski životi zore;
Ovaj je još ostavljen, a onaj je požnjeven."*

(Euripid, *Hipsipila*)

*"Ako bogovi ne mare za mene i moja dva sina,
čak i za to postoji dobar razlog."*

(Euripid, *Antiopa*)

"I pravednost i sreća na mojoj su strani."

(Euripid)

Dobro kaže Platon, da bi onaj tko raspravlja o čovjeku trebao na zemaljske stvari gledati kao s kakve promatračnice: na mirnodopske ili ratne skupove, na poljodjelske radove, svadbe i razvode, rađanje i umiranje, bučne sudnice, osamljene pustoši, ljude s raznih strana, njihove svečanosti, žalovanja i pogađanja; trebao bi pogledati svu tu šarenu mješavinu i harmoničan red istkan od suprotnosti.

*"Što postade od zemlje, zemlji se vraća,
Što od nebeskog sjemena, nebu se vraća"*

(Euripid, *Hrizip*)

*"Božanski vjetar treba pozdraviti zamahom vesla i
radosna srca"*

(Nepoznati izvor)

Voli samo ono što je utkano u tkanje tvoje sudbine. Jer, što bi bilo primjerenije tvojim potrebama?

Traži duboko unutar sebe. Ondje je izvor dobra koji će izvirati dokle god budeš tražio.

Neka ti i položaj tijela bude čvrst i uspravan, bilo da si u pokretu ili u stanju mirovanja. Kako se duh razotkriva na licu, držeći crte lica staloženima i časnima, isto se može zahtijevati i od cijeloga tijela. Sve valja činiti bez ikakve usiljenosti.

Umijeće življenja sličnije je hrvanju negoli plesanju, utoliko što od nas zahtijeva postojanost i budnost pred svakim neočekivanim napadom.

Neprestano istražuj tko su ljudi čiju potvrdu želiš kao i narav načela kojima se rukovode. Sagledaj izvore njihovih mišljenja i njihovih motiva, i tada ih nećeš kriviti za nehотиčnu uvredu, niti ćeš željeti njihovu potvrdu.

Uvijek kada osjetiš bol, spremno se podsjeti da u tome nema ničega sramotnog ni štetnog po um koji se nalazi na kormilu. U većini slučajeva pomažu Epikurove riječi kako "bol nikada nije nepodnošljiva niti vječna ako imaš na umu da je ograničena i ako se ne prepustiš pretjerivanju". Imaj također na umu da su i mnoge druge neugodnosti poput bezvoljnosti, vrućice, gubitka teka, iste prirode kao i bol, iako to ne shvaćamo. I kad budeš gundao zbog nečeg od ovoga, reci samome sebi da se prepuštaš boli.

Kad su ljudi neljudi, vodi brigu da se prema njima ne ponašaš onako kako se oni ponašaju prema drugima.

Kako je smiješno što vlastite slabosti ne izbjegavamo, a možemo. Tuđe bismo, pak, htjeli izbjjeći, a to je nemoguće.

Ako si učinio nešto dobro, a drugi je to dobročinstvo osjetio, zašto tražiš još pohvalu svojoj dobroti, neku uslugu zauzvrat? To očekuju samo budale!

Knjiga VIII.

Za sve što činiš zapitaj se: Kakve će to za mene imati posljedice? Hoću li se zbog toga pokajati? Uskoro ću biti mrtav i sve će biti zaboravljeno. Ali, u međuvremenu, ako je taj pothvat primjeren razumnom i društvenom biću koje se podvrgava istom zakonu kao i sam Bog, čemu tražiti više?

Prvo je pravilo sačuvati duh od briga. Jer sve što postoji mora se pokoriti zakonu prirode i ti ćeš se vrlo brzo, poput Hadrijana i Augusta, morati pretvoriti u ništavilo. Drugo je pravilo gledati stvarima u oči i prepoznati ih takvima kakve jesu, imajući na umu da ti je dužnost biti dobar čovjek. Učini bez odlaganja ono što ti priroda nalaže; reci ono što ti se čini najispravnijim - ali s uljudnošću, skromno i iskreno.

Ne možeš se nadati da ćeš biti učen. Ali, ono što možeš učiniti jest zauzdati oholost, izdići se iznad užitka i boli; možeš zagospodariti zamkama slave, možeš obuzdati svoju narav pred nerazboritima i nezahvalnima, i čak se brinuti za njih.

Neka te nitko više nikada ne čuje kako se žališ na dvorski život, pa čak ni ti sam sebe.

Nitko nije iznenađen kad smokvino stablo rodi smokvama. Na sličan način morali bismo se posramiti ako nas iznenadi to što svijet rodi svojom uobičajenom žetvom događaja. Liječnik ili kapetan broda pocrvenjeli bi kad bi ih iznenadilo što bolesnik ima groznicu ili je vjetar suprotan od očekivanog.

Ono što umire ne odlazi s ovoga svijeta, ostaje ovdje. Prema tome, ovdje se također i mijenja i raspada na svoje sastavne dijelove, to jest, na elemente koji izgrađuju univerzum i tebe. I oni jednako tako podliježu promjeni, pa ipak od njih ne dolaze nikakve pritužbe.

Sve je stvoreno da nečemu služi, konj kao i loza, i tu nema mjesta nikakvom čuđenju. Čak će ti i samo Sunce-bog reći: "Ovdje sam zato da bih radio", a tako i drugi nebeski stanovnici. Zbog kojeg si zadatka, dakle, ti stvoren? Zbog užitka? Je li takva misao dopustiva?

Priroda uvijek ima u vidu svoj cilj, a taj uključuje svršetak, jednako kao i početak i trajanje svega. Ona je kao bacač kugle. Je li kugla time postala bolja ako je bačena uvis? Je li išta gora kad padne ili kad nakon pada ostane ležati? Što dobiva mjehurić sapunice ako ostane čitav, a što gubi ako pukne? Slično vrijedi i za svijeću.

Bilo što da činim, trebam činiti tako da služim čovječanstvu. Što god da me zadesi, trebam to prihvatiti misleći na bogove i na onaj univerzalni izvor u kojem čitav tijesno povezani lanac okolnosti ima svoje polazište.

Čovjeku je prava radost činiti ono za što je stvoren. Stvoren je da pokaže dobru volju svom rodu, da se izdigne iznad zahtjeva svojih osjetila, da razlikuje privid od stvarnosti i da ustraje u proučavanju prirode i njezinih djela.

Imamo tri odnosa: jedan prema tjelesnoj ljusci u koju smo umotani, jedan prema božanskom uzroku koji je izvor svega i nalazi se u svim stvarima, i jedan prema ostalim smrtnicima oko nas.

Ukloni sve uobrazilje i kaži sam sebi: "U mojim je vlastitim rukama osigurati da nikakva zloba, pohota ili nemir bilo koje vrste ne nađu svoj dom u mojoj duši; na meni je promatrati sve stvari u njihovom pravom svjetlu i svakom se od njih baviti kako to ona zaslužuje." Podsjeti se na tu moć koja ti je dana kao prirodan dar.

Kako u senatu, tako i kad se obraćaš pojedincima, služi se jezikom koji je doličan, ali ne retoričan. Budi razuman i svrsishodan u govoru.

Uzimaj skromno, daji otmjeno.

Priroda koja preobražava sve prepreke i oprečnosti i stavlja ih na njihovo mjesto u tkanju sudbine, darovala je razumna bića istom takvom sposobnošću da svaku zapreku iskoriste za vlastiti razvitak.

Neka te nikad ne zbune vizije čitavog životnog vijeka najednom. To jest, ne dopusti svojim mislima da blude preko čitavog mnoštva različitih nedaća koje bi te mogle zadesiti, nego radije, kad naiđeš na neku od njih, upitaj samoga sebe: "Što je tu toliko neizdrživo, toliko nepodnošljivo?" Otkrit ćeš da se sramiš priznati poraz. I opet, sjeti se da nije težina budućnosti ili prošlosti ono što te pritišće, već je to uvijek i samo težina sadašnjosti. Čak i taj teret može se olakšati svedeš li ga u njegove stvarne granice i postupiš li odlučno s nesposobnošću vlastitog uma da podnese takve sitnice.

Svatko ima nešto što ga raduje. Mene raduje zdrav razum, nikakvo zaziranje od čovječanstva i njegove kobi, mogućnost sagledavanja i prihvaćanja svih stvari blagonaklono, i bavljenje njima na način kako to zaslužuju.

Čovjeku se ne može dogoditi ništa osim onog što je u skladu s njegovom prirodom, kao ni volu, lozi ili kamenu ništa što odista ne pripada prirodi vola, loze ili kamena. Stoga, ako se svemu događa samo ono što je za njega uobičajeno i prirodno, čemu žalopojke? Ona ista priroda, koja je tvoja kao i njihova, ne donosi ti ništa što ne bi mogao podnijeti.

Ako si uznemiren zbog nečega izvana, bol ne dolazi od same te stvari, već od tvoje procjene iste, a u tvojoj je moći da je odbaciš kad god poželiš. Ako se uzrok briga nalazi u tvom karakteru, preoblikuj svoja načela. Tko te u tome može spriječiti? Ako je nepoduzimanje nekog očito razboritog tijeka djelovanja ono što te muči, zašto ga onda ne poduzmeš, umjesto da se grizeš u sebi? "Zato što se na putu ispriječila nepremostiva prepreka." U tom slučaju, ne brini; odgovornost za nedjelovanje nije tvoja. "Ali život nije vrijedan življenja ako se to ne učini." Daj se, onda, dragovoljno oprostite od života, prihvati razočaranje otmjeno i umri kao bilo koji drugi čovjek koji pred sobom nije imao prepreka.

Je li ti krastavac gorak? Baci ga. Ima li trnja na tvom putu? Makni ga. To je dovoljno. Nemoj reći: "Zašto se tako nešto uopće pojavljuje na svijetu?" Onaj koji proučava prirodu samo će ti se nasmijati, baš kao što bi se tesar ili postolar nasmijali kad bi pronašli grešku u strugotinama ili komadićima zaostalim poslije njihova rada, koje si vidio u radionici. No oni bar imaju kamo baciti svoje otpatke, dok

priroda nema takvog odlagališta. To je čudo njezina zanata: usprkos ovom samoograničenju, ona ipak preobražava u sebi sve što izgleda istrošeno, staro ili beskorisno, stvarajući od toga novo, tako da joj nikad ne treba niti novih zaliha izvana, niti mjesto kamo bi sklonila svoj otpad. Dovoljni su joj njen vlastiti prostor, njene vlastite sirovine i njena vlastita vještina.

Zakašnjelo djelovanje, nesuvisli razgovori, nejasni utisci; duša previše sputana iznutra, duša previše slobodna izvana, život bez predaha - izbjegavaj takvo što. Mučeništvo, sakatost, prokletstvo - kako mogu omesti čovjekovu sposobnost da ostane čist, zdrav, umjeren, pravedan! Čovjek može stajati pokraj bistrog izvora pitke vode i obasipati ga pogrđama, ali izvor će i dalje jednako teći svježom vodom; čovjek može baciti u njega čak i blato i smeće, ali izvor će ih ubrzo rastvoriti i isprati, ne ostavljajući nikakvog traga. Kako postati gospodar takvog nepresušnog vrela? Budno pazeći na pravo da vladamo sami sobom u svakom trenutku dana, svom svojom dobrotom, jednostavnošću i skromnošću.

Sva zloba čovječanstva ne može ozlijediti univerzum, niti može pojedinačna zloba nekog čovjeka ozlijediti njegovog bližnjeg. Ona ne šteti nikome osim samom zločincu, a i on se može osloboditi zlobe čim sam tako odluči.

Ljudi postoje jedni zbog drugih. Stoga ih ili oplemeni ili podnosi.

Knjiga IX.

Nepravda je grijeh. Priroda je stvorila razumna bića zbog njihove uzajamne dobrobiti, da svatko od njih pomaže jedno drugom u skladu s njihovim zaslugama te da ih ni na koji način ne povrijedi. Ogriješiti se o njenu volju znači jednostavno počiniti grijeh protiv tog najuzvišenijeg od svih božanstava. Laž je također grijeh, usmjeren protiv iste božice. Jer, priroda jest priroda samog bitka, a bitak podrazumijeva srodstvo svih živih bića. Istina je samo drugo ime za tu istu prirodu, prvobitnog stvoritelja svega što postoji. Stoga, ako je namjerna laž grijeh zato što je prijevara nepravedan čin, nehotećna laž je također grijeh, jer predstavlja notu koja nije u skladu s harmonijom prirode i stvara buntovnički nered u poretku univerzuma. Jer, prava je pobuna kad čovjek sebi dopusti da se, čak i nehotećno, dovede u položaj suprotan istini, budući da je toliko

zanemario moć koju mu je podarila priroda da nije više u stanju razlikovati krivo od pravoga.

Nadalje, grijeh je ići za užitkom kao da je on dobro, a izbjegavati bol kao da je zlo. To će uroditi prigovorima da je priroda nepravedna jer nagrađuje i porok i vrlinu, jer oni koji se raduju užicima i načinima kako da ih se domognu obično su zli, dok boli i događaji koji su im povod padaju na leđa dobrih. Osim toga, boji li se čovjek boli, to znači da se boji da se ne dogodi nešto što je dio utvrđenog poretka, a to je samo po sebi grijeh. Ako je sklon užicima, neće se zaustaviti pred nepravednim činom, što je očito grijeh. Ne, kad priroda sama ne pravi razliku - a da je to učinila ne bi stvorila bol i radost istovremeno - priliči se onima koji idu za njenim tragovima da budu kao ona i pokažu istu nepristranost. Onaj, dakle, koji ne promatra s jednakom ravnodušnošću i bol i radost, i smrt i život, i čast i sramotu - koje je stvorila priroda bez ikakve pristranosti - bez sumnje čini grijeh. A kad kažem da priroda stvara bez pristranosti, želim reći da svaki novi val stvaranja prolazi redom ista iskustva kao i prethodni; jer to je posljedica početnog impulsa kojeg je na samom početku potaknula providnost - uzimajući određene klice nečeg što će tek biti i udahnjujući im stvaralačke moći samoostvarenja, mijenjanja i nasljeđivanja - da napreduju od postanka univerzuma do njegova današnjeg poretka.

Ne preziri smrt; radije se nasmiješi njenom dolasku, jer to je volja prirode. Poput mladosti i staračkog doba,

poput rasta i zrelosti, poput pojave prvih zubi, brade i sijedih vlasi, poput začeca, trudnoće i rođenja djeteta, poput svakog drugog prirodnog procesa koji nam donose životna doba, takav je i naš kraj. Nikad, dakle, čovjek koji razmišlja neće gledati na smrt olako, nestrljivo ili s prezirom; čekat će na nju tek kao na dio prirodnog procesa. Kao što očekuješ pojavu djeteta iz utrobe svoje žene, tako očekuj i trenutak kad će duša napustiti ovu ovojnicu.

Ali ako tvoje srce žudi za nekom jednostavnijom utjehom, tada nema većeg olakšanja pred licem smrti nego misliti na prirodu onog što ostavljaš za sobom i na čud onih s kojima se više nećeš morati nositi. Prema njima ne smiješ osjećati odvratnost, radije smatraj svojom dužnošću da se brineš za njih i strpljivo ih podnosiš; a ipak, nikad ne zaboravi da se odvajaš od ljudi potpuno drukčijih načela nego što su tvoja. Samo jedno, ako i to, moglo bi te zadržati i vezati uz ovaj život: prilika da se zbližiš sa srodnim dušama. Ali, kad razmišljaš o zamorenosti življenjem u tako neskladnom mnoštvu, zavapi: "Požuri, smrti, da se ne bih i sam zaboravio."

Grešnik griješi protiv sebe, zlotvor zlo čini sebi, postajući gori zbog svojih vlastitih djela.

Čovjek ne griješi samo djelovanjem, nego i propuštanjem djelovanja.

Dovoljno je da tvoje sadašnje mišljenje proizlazi iz uvjerenja, tvoja djela iz nesebičnosti, i da je tvoja duša zadovoljna svime što te snađe izvana.

Izbriši fantazije, zauzdaj nagone, ugasi žudnju; neka zavlada vrhovni razum.

Sve stvari koje imaju nešto zajedničko teže onome što im je srodno. Zemaljsko teži zemlji, vodeno teče prema vodi, zračno na sličan način - odatle potreba za preprekama koje ih prisilno drže odvojenima. Težnja je plamena uspinjati se prema nebu zbog elementala vatre. Čak i ovdje dolje on je tako rado u društvu svoje vlastite vrste da će zapaliti bilo koju suhu tvar jer je u njoj malo sastojaka otpornih na vatru. Na isti su način, dakle, svi dijelovi svjetskog uma privučeni jedni drugima. Dapače, još i jače, budući da su višeg stupnja, njihova želja da se stope i udruže sa sebi bliskima razmjerno je dublja. Taj instinkt za ponovnim sjedinjenjem pokazuje se u prvom stadiju među stvorenjima bez razuma, kad vidimo pčele koje se roje, stoku koja se skuplja u krdo, ptice koje se gnijezde u skupinama i parove koji se pare. Jer, u njima se duša već pojavila. U ovim relativno višim oblicima života, želja za sjedinjenjem ima snagu kakva se ne može naći u kamenju ili šiblju. Kad dođemo do bića s razumom, pojavljuju se politička udruženja, prijateljstva, obiteljski život, javni skupovi, a u doba rata sporazumi i primirja; na još višem stupnju postoji čak i mjera jedinstva među tijelima koja su

međusobno jako daleko, kao što je slučaj sa zvijezdama. Tako uspon na ljestvici stvaranja može potaknuti osjećaj bliske pripadnosti čak i bez blizine.

A sad pogledaj što se zbiva. Mi smo ti - mi, razumna bića - koji smo jedini zaboravili taj zajednički žar za jedinstvom; samo među nama tokovi kao da ne streme prema istoj točki. Ipak, koliko god bježao, čovjek je ipak zaustavljen i čvrsto uhvaćen; priroda je prejaka za njega. Promatraj s pažnjom i vidjet ćeš: prije ćeš naći djelić tla koji nema veze s ostalim tlom nego čovjeka koji je bez ikakve veze sa svojim bližnjima.

Poduči ih bolje ako možeš; ako ne, zapamti da ti je blagost dana za trenutke poput takvih. Sami bogovi pokazuju dobrodušnost prema takvim ljudima, a povremeno su toliko milostivi da će im čak i pomoći kad pokušavaju sačuvati zdravlje, bogatstvo ili dobar glas. I ti bi mogao tako postupati - tko te u tome priječi?

Radi mnogo, ali ne tako da od sebe stvaraš žrtvu i ne sa željom da s tobom suosjećaju ili ti se dive. Poželi samo jedno: da to što radiš ili ne radiš bude dolično razumnog građanina.

Činjenice su potpuno izvan našeg utjecaja: one su to što jesu i ništa više. One ne znaju ništa o sebi i ne donose o sebi nikakve sudove. Što je, dakle, to što izriče sud? Naš vodič i vladar - razum.

Za bačeni kamen nije nikakvo zlo to što pada, kao ni dobro što leti uvis.

Sve je zahvaćeno promjenama. I ti si neprekidno podvrgnut preobrazbi i propadanju nekih svojih dijelova, a takav je i čitav univerzum.

U prestanku ili prekidu neke aktivnosti i, da tako kažem, smrti nekog pokreta ili razmišljanja, nema zla. Osvrni se na faze svoga rasta: djetinjstvo, dječastvo, mladost, starost; svaka je promjena sama po sebi jedna vrsta smrti. Je li to bilo tako strašno? Ili, uzmi život koji si živio pod zaštitom svoga djeda, zatim majke i konačno, oca. Prati bezbrojne razlike, promjene i završetke kojih je bilo u tim danima, pa se upitaj: "Je li to bilo tako strašno?" Ništa više od toga nije ni prestanak, prekid, promjena života samog.

Kad oni oko tebe iskaljuju svoj prijekor ili zlobu na tebi ili se okome na tebe uvredama, približi se, zagledaj im se u dušu i vidi kakva je to vrsta ljudi. Otkrit ćeš vrlo malo razloga za svoje bolno nastojanje da zadobiješ njihovo dobro mišljenje. Svejedno je tvoja dužnost da o njima i dalje dobro misliš, jer priroda ih je stvorila da ti budu prijatelji, a i sami bogovi im pomažu na sve moguće načine, snovima i proročanstvima, da postignu ciljeve za kojima čeznu njihova srca.

Prvobitni je uzrok poput nabujale rijeke: nosi sve sa sobom. Kako su jadni mali ljudi koji se igraju politike i

uvjeravaju sami sebe da djeluju u duhu prave filozofije. Djeca, nesposobna čak i da obrisu vlastiti nos! A što s tobom koji si odrastao čovjek? Pa, radi ono što priroda u ovom trenutku traži od tebe. Prihvati se toga čim ti se ukaže prilika i ne gledaj uokolo ne bi li opazio je li te tko gleda. I ne očekuj Platonovu idealnu državu nego budi zadovoljan ako čak i najmanja stvar završi kako valja, a postignuto ne smatraj osrednjim uspjehom. Jer, tko se može nadati da će promijeniti ljudsko uvjerenje, a bez promjene uvjerenja što se može očekivati do nevoljne poniznosti i hinjenog odobravanja? O da, pričaj mi sada o Aleksandru, Filipu i Demetriju Faleronskom. Ako su ti ljudi doista razumjeli volju prirode i naučili je slijediti, to je njihova osobna stvar. Ali ako u tome nije bilo ništa više od glume, tada me nikakav sud ne može primorati da slijedim njihov primjer. Filozofija je skromna, jednostavna i jasna. Ne pokušavaj me navesti na ispraznu pompoznost.

Pogledaj s visine na bezbrojno mnoštvo ljudi, na njihove ceremonije, njihova svakojaka putovanja po oluji i bonaci, šaroliki uzorak njihovih dolazaka, okupljanja i odlazaka. Nastavi zatim razmatrati živote prošlih naraštaja, zatim razmotri život onih koji će tek doći, razmisli i o životu hordi današnjih divljaka iz dalekih krajeva. Ukratko, sjeti se koliko je mnogo onih koji ne znaju za tvoje ime, koliki će ga ubrzo zaboraviti, koliki će ga, koji te sada možda uzdižu u nebo, uskoro blatiti. Stoga sjećanje, slava i sve drugo zajedno nisu ni od kakve vrijednosti.

Kad te pritisnu vanjske okolnosti, ostani miran. Kad si iznutra ponukan na djelovanje, budi pravedan i pošten: ukratko, neka riječi i djela prijeđu u ponašanje korisno zajednici i koje ispunjava zakon tvog bića.

Bogovi imaju moć ili je nemaju. Ako je nemaju, zašto im se moliti? Ako je imaju, zašto se tad umjesto molitve da bi se dobilo ili sačuvalo ovo ili ono, radije ne moliti za oslobođenje od straha, žudnje ili žaljenja nad istim? Bez sumnje, ako čovjeku mogu biti od ikakve pomoći, mogu mu pomoći na taj način. Reći ćeš možda: "Ali, to je sve nad čim su mi oni već dali moć." Tada bi sigurno bilo bolje da iskoristiš svoju moć i budeš slobodan čovjek, nego da čezneš poput roba i prosiš za nešto što nije u tvojoj moći. Osim toga, tko ti je rekao da bogovi ne pružaju pomoć čak i onda kad nešto leži u našoj moći? Počni moliti na takav način pa ćeš vidjeti. Tamo gdje netko moli: "Daj mi da imam tu ženu", neka tvoja molitva bude: "Daj mi da ne žudim za njom." Gdje netko moli: "Daj mi da se riješim one osobe", moli: "Oslobodi me želje da se riješim te osobe." Gdje netko prosi: "Poštedi me gubitka mojeg najdražeg djeteta", radije prosi da se oslobodiš užasa od njegovog gubitka. Ukratko, usmjeri svoje molbe u tom smjeru i prati što će se zbiti.

"Kad sam bio bolestan," rekao je Epikur, "nikad nisam običavao govoriti o slabostima svog tijela. Nikad nisam sa svojim posjetiocima poveo razgovor o sličnoj temi.

Nastavio sam razgovarati o načelima prirodne filozofije. A posebno sam se bavio time kako um, iako osjetljiv na patnje tijela, i dalje ostaje staložen i slijedi svoje vlastito dobro. Isto tako," dodaje on, "nisam dao liječnicima priliku da se hvale svojim uspjesima; moj je život jednostavno nastavio teći svojim normalnim tijekom, lagano i sretno." Kad si, dakle, bolestan, ili te muče neke druge brige, budi poput Epikura. Nikad se ne odreci filozofije, bez obzira što se dogodilo, i nikad ne uzimaj udjela u glupostima koje čuješ od nezalica i neukih (to je načelo s kojim se slažu sve škole). Potpuno se usredotoči na zadatak koji je pred tobom i na sredstvo koje posjeduješ za njegovo ispunjenje.

Knjiga X.

O dušo moja, hoćeš li ikada postati dobra, iskrena, cjelovita, otvorena i promatraču vidljivija od tijela koje te okružuje? Hoćeš li ikada osjetiti radost koju pruža srce ispunjeno ljubavlju i nježnošću? Hoćeš li ikada osjetiti takvu ispunjenost da više ništa ne želiš, ne žudiš ni za čim, da ne čezneš ni za bićem ni za stvari koja ti pruža zadovoljstvo, da ne osjećaš potrebu produljiti dane zbog uživanja, da ne težiš za mjestom, zemljom, ugodnim podnebljem ili ljudskim društvom?

Kada ćeš biti zadovoljna svojim sadašnjim stanjem, sretna sa svime oko sebe, sigurna da su sve stvari tvoje, da sve dolazi od Boga, da je sve dobro i da će ti biti dobro sve dotle dok je to bogovima drago i uređeno zbog sigurnosti i dobrobiti savršene žive Cjeline - tako dobre, tako pravedne I tako lijepe - koja daje život svemu, sve potpomaže i sve

objedinjuje, a kad se sve rastvori, sabire u sebe kako bi nastalo nešto drugo? Hoćeš li ikada postići takvo prijateljstvo s bogovima i ljudima da se ni riječju ne žališ na njih, a niti od njih dobivaš riječi prigovora?

Što god da ti se dogodi pripremljeno je za tebe od početka vremena. U tkanju uzročnosti nit tvoga bića oduvijek je isprepletena s tim događajem.

Ako sebi prisvojiš pridjeve kao što su dobar, skroman, istinoljubiv, razuman, ispravan, velikodušan, pripazi da ih ne iznevjeriš. Ako se dogodi da ih izgubiš, vrati im se što prije. Sjeti se da razumnost podrazumijeva razlučivanje i promišljanje svake stvari i budnu pažnju; ispravnost znači dobrovoljno prihvaćati sve što ti je priroda namijenila, a velikodušnost je izdizanje uma iznad svih tjelesnih zahtjeva, nježnih ili grubih, oholosti, smrti i sličnih briga. Živi prema tim pridjevima, ali ne žudi da te njima drugi nazivaju, i postat ćeš nov čovjek i krenuti u nov život. Nastaviti živjeti na dosadašnji način, rastrgan i uprljan takvim načinom života, znači živjeti poput lude i kukavice, što podsjeća na gladijatora u areni koji iznakažen od divljih zvijeri, sav u krvi i ranama, moli da ga se poštedi do sljedećeg dana kako bi se u takvom stanju iznova izvrgao istim kandžama i raljama. Uspni se na ovu malu splav od pridjeva, i ako ih možeš ostvariti, ostani na njoj kao da si već prenijet na Otoke blaženih. Ali ako osjetiš da te struja zanosi i da ne možeš održavati pravac, skupi hrabrosti, povuci se u mirnu

luku i zadrži svoje dostojanstvo, ili se pozdravi sa životom, ali ne gnjevno, već jednostavno, iskreno i slobodno, kako bi sebi u zaslugu mogao pripisati barem taj uspjeh - dostojanstveno povlačenje iz života. Sjećanje na bogove pomoći će ti da ne zaboraviš ove pridjeve, kao i to da oni od razumnih bića ne traže dodvoravanje, nego da im ona postanu nalik. Također se prisjeti da je smokva ono što ispunjava zadaću smokve, pas ono što ispunjava zadaću psa, pčela zadaću pčele, a čovjek zadaću čovjeka.

Neka ti postane navika stalno promatrati sveopće promjene, budi u tome ustrajan i u tome se temeljito izvježbaj, jer za uzdizanje duha nema ništa bolje od toga. Kada čovjek shvati da u jednom trenutku mora ostaviti sve i otići od ljudi, on se tada odvaja od tijela i potpuno se predaje sluzenju pravednosti u vlastitom djelovanju i suglasju s prirodom u svemu ostalom. Tada ga ne zanima što drugi o njemu govore, misle ili rade protiv njega. Njemu su dovoljne samo dvije stvari: da je njegovo svakodnevno djelovanje pravedno i da zadovoljno prihvaća sve što mu donosi sudbina. Po strani ostaju sve brige i sav nemir, njegova jedina težnja jest kročiti ispravnim putem zakona i čineći tako postati Božjim sljedbenikom.

Prirodi, iz koje sve dolazi i u koju se sve vraća, skroman i učen čovjek ovako govori: "Daj ono što hoćeš i uzmi ono što hoćeš." Ove riječi izgovara on bez patetike, pokorno i uljudno.

Preostalo ti je još malo godina života. Živi ih tada kao da si na vrhu planine. Uopće nije važno na kojem si mjestu ako posvuda vidiš svijet kao grad, a sebe kao građanina. Neka ljudi u tebi vide i prepoznaju istinskog čovjeka koji živi u skladu sa zakonima prirode, a ako to ne mogu podnijeti, neka te ubiju. I to je bolje nego živjeti kako oni žive.

Ne gubi vrijeme na raspravljanje o tome kakav bi trebao biti dobar čovjek. Budi takav

Stalno razmišljaj o vremenu i postojanju i shvati da je svaka stvar u odnosu na postojanje samo zrnce pijeska, tek jedan okretaj svrdla u vremenu.

Za svakog čovjeka i za svaku stvar ono što donosi priroda za njihovo je vlastito dobro; i štoviše, korisno je upravo onda kada je donijeto.

Sluga koji bježi od svoga gospodara, bjegunac je. Nama je naš gospodar zakon i zato je svaki prekršitelj zakona bjegunac. A tuga, bijes ili strah, sve su to odbijanja nečega što je, u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, odredila snaga koja upravlja univerzumom - zakon koji svakom stvorenju dodjeljuje njegove dužnosti. Popuštati pred strahom, tugom ili bijesom znači biti bjegunac.

Često razmišljaj o tome kako je današnji život ponavljanje prošlosti i ujedno najava onoga što ima doći. Osvrni se na

brojne drame u cjelini i na njihove pozadine koje si upoznao iz vlastitog iskustva ili iz povijesnih bilješki; sve je to tako slično: Hadrijanov dvor, naprimjer, ili Antoninov dvor, Filipov, Aleksandrov i Krezov. Predstava je uvijek ista, mijenjaju se samo izvođači.

Kada vidiš čovjeka kako se zbog nečega ljuti ili negoduje, zamisli prase kako se rita i skviči pod žrtvenim nožem. Ništa bolji nije ni onaj koji legne na svoj ležaj pa u samoći sobe tiho jadikuje nad ljudskim sužanjstvom. Samo je razumnim bićima darovana moć dobrovoljne prilagodbe okolnostima, a sama prilagodba neumoljiva je nužda za sve što je stvoreno.

Nikome ne daj povoda da o tebi govori kao o nepoštenom i lošem čovjeku. Ako te ipak netko drži takvim, potrudi se da to bude neutemeljeno. Sve ovisi o tebi jer tko te drugi može spriječiti da postaneš dobar i pošten čovjek? Ako ne uzmogneš biti takav, naprosto odluči da više nećeš živjeti jer čak ni razum u tom slučaju neće zahtijevati tvoje postojanje.

Zadatak zdravog oka je da vidi sve što je vidljivo, a ne da zahtijeva samo zelenu boju, jer to znači poremećen vid. Na sličan način zdrav sluh i njuh moraju prihvaćati sve slušne i mirisne poticaje. Zdrav želudac mora probavljati svaku vrstu hrane kao što mlin mora mljeti sve ono za što je načinjen. Tako isto i um mora biti spreman na sve što ga snađe. Onaj tko više: "Neka moja djeca budu spašena!

Neka se svijetom ori pohvala svakom mom djelu!" - nalik je oku koje žudi samo za zelenim ili zubima koji traže samo meko.

Pri svakom djelu, bez obzira čijem, uvijek se upitaj: "Zašto on to radi?" Ali počni od sebe i najprije sebi postavi to pitanje.

Knjiga XI.

Osobine razumne duše su ove: ona može samu sebe promatrati, preispitivati, napraviti od sebe sve što želi, može sama uživati svoje plodove (dok plodove koje daju stablo ili životinja uživaju drugi). Ona uvijek ima potpuno dovršen svoj zadatak, bez obzira u kojem trenutku okončava naš život.

Jer, za razliku od plesa, igrokaza ili slično, kod kojih, ako se iznenada prekinu, predstava kao cjelina ostaje nedovršena, duša uvijek može reći: "Ja sam potpuno u svojoj vlasti." Štoviše, ona može ako hoće obuhvatiti čitavi univerzum, njegov ustroj i prazninu koja ga okružuje, i može se vinuti u vječnost, zahvaćajući i razumijevajući velike cikluse ponovnog stvaranja, uviđajući kako budući naraštaji neće imati posvjedočiti ništa novo, kao što ni naši preci nisu vidjeli ništa više negoli mi

danas. Osim toga, ako čovjek dođe do svoje četrdesete godine i ako imalo razumije stvari, on je zapravo, zahvaljujući njihovoj sličnosti, vidio sva moguća zbivanja, i prošla i buduća. Najzad, kvalitete razumne duše uključuju ljubav prema ljudima, istinoljubivost, skromnost i prije svega, duboko poštovanje prema samoj sebi, a kako je ovo posljednje jedno od obilježja zakona, iz toga slijedi da se načelo razuma ni po čemu ne razlikuje od načela pravde.

Jesam li učinio nesebično djelo? U tom slučaju i ja sam nagrađen. Imaj ovu misao stalno na umu i budi postojan.

Očito nikakve druge životne okolnosti ne bi mogle biti pogodnije za bavljenje filozofijom od ovih u kojima te danas zatekla sudbina.

Iako te drugi mogu ometati u tome da slijediš put razuma, nikad te ne mogu odvratiti od ispravnog djelovanja. Učini da budu podjednako neuspješni i u zatiranju tvojih dobronamjernih osjećaja prema njima samima. Oba stava moraš podjednako braniti: svoju postojanost u odluci i djelovanju, te istodobno blagonaklonost prema onima koji te pokušavaju osujetiti ili uznemiriti. Ustupiti mjesto ozlojeđenosti prema njima bila bi podjednako velika slabost kao da odustaješ od smjera djelovanja i da si se predao prestrašen prijetnjom. U oba slučaja, dužnost je zapuštena; s jedne strane kroz pomanjkanje

hrabrosti, a s druge strane, kroz otuđenje od ljudi koji su tvoja rođena braća i prijatelji.

Stvari od kojih strahuješ ili koje izbjegavaš ne dolaze k tebi, prije ti odlaziš k njima. Obuzdaj stoga svoje prosudbe o njima pa će i te stvari ostati u miru, a ti ih nećeš morati ni izbjegavati ni progoniti.

Duša postiže svoj savršeni okrugli oblik kada se ne isteže ni za čim, niti se skuplja u sebe; kada se ne rasipa, niti slomljena tone, nego se kupava u svjetlu koje joj u pravim bojama otkriva svijet i nju samu.

Hoće li mi se tko prezrivo nasmijati? To je njegova briga; moja je briga osigurati da ništa što napravim ili kažem ne zaslužuje prezir. Hoće li me možda mrziti? Opet, njegova stvar. Moja je biti u prijateljstvu i dobrotiv prema svim ljudima, spreman ukazati tom čovjeku gdje griješi i to bez grdnje ili razmetljive strpljivosti, nego otvoreno i velikodušno kao stari Fokion,¹² ukoliko njegove riječi nisu bile hinjene. To je pravi duh za čovjeka; bogovi ga nikada ne bi smjeli vidjeti nezadovoljna ili da se žali na svoju patnju. Kakvo te zlo može snaći ako slijediš prave zakone svoga bića i prihvaćaš iz trenutka u trenutak što god velika priroda smatra pri-

¹² Atenski general i državnik koji je optužen za prijevaru i osuđen na smrt. Upitan ima li na kraju što za reći, odgovorio je: "Samo to da nemam prigovora naAtenjane."

kladnim, kao pravi čovjek koji je na svaki način spreman raditi za dobrobit svijeta?

Kako prazno i neiskreno zvuči kad netko kaže: "Odlučio sam biti sasvim otvoren s tobom." Zašto, čovječe, čemu to? Za to ne treba uvoda, to će se očitovati samo po sebi. To bi moralo biti zapisano na tvom čelu, moralo bi odjekivati u tonovima tvoga glasa, sjati iz tvojih očiju, baš kao što samo jedan razmijenjeni pogled između onih koji se vole govori sve. Iskrenost i dobrota trebale bi imati svoj vlastiti nepogrešivi miris tako da ga onaj tko se s njim susretne, htio on to ili ne, odmah prepozna. Namještena iskrenost je skriveni bodež. Lažno prijateljstvo vuka zavjeđuje najveći prezir i treba ga izbjegavati više od ičega. Čovjek koji je uistinu dobar, iskren i poštenih namjera, pokazat će to svojim očima, i to se ne može previdjeti.

Postoje četiri odstupanja tvoje duše kojih se neprestano moraš čuvati i suzbijati ih čim ih otkriješ. Kaži im, jednom po jednom: "Ovo je misao koja je nepotrebna", "Ovo je ona koja bi potkopala prijateljstvo", "Ovaj glas ne dolazi iz dubine tvoga srca" (jer izražavati nešto što nije tvoje pravo mišljenje, upamti, najneumjesnije je od svega), i četvrto, kada samom sebi prigovaraš: "Ovo dokazuje da je ono božansko u tebi poraženo i da je pokleknulo pred neplemenitim i propadljivim tijelom i njegovim grubim prohtjevima."

Iako je u prirodi zračnih i vatrenih dijelova koji izgrađuju tvoje tijelo vinuti se u visine, ipak se pokoravaju poretku Cjeline i ostaju zatvoreni unutar tijela. S druge strane, svi oni zemljani i vodeni elementi u tebi, usprkos tome što teže nadolje, drže se uspravno i zauzimaju položaj koji za njih nije prirodan. Prema tome se i ovi dijelovi pokoravaju zakonima Cjeline. Kada im je jednom dodijeljena služba, oni nužno ostaju tamo dok ih znak za rastvaranje još jednom ne opozove. Nije li, dakle, tužno da jedino razumni dio tebe bude neposlušan i nezadovoljan položajem koji mu je dodijeljen? Od njega se ne zahtijeva ništa nasilno, ništa osim onoga što je u skladu s njegovom vlastitom prirodom. Ipak, on se ne pokorava, nego ide u suprotnom smjeru - jer što su sve njegove sklonosti prema nepravdi, neumjerenosti, ljutnji, tuzi ili strahu nego tvrdoglavo odstupanje od prirode? Kada jednom duša pokaže ljutnju prema bilo čemu što se događa, tog trenutka ona napušta svoj položaj, jer ona je stvorena za pravednost koliko i za pobožnost i za bogoslužje, a ove vrline, budući da su sadržane u ideji o zajedništvu svega stvorenog, svakako dolaze ispred pravde.

Pitagorejci su svako jutro nalagali promatranje neba, kako bi se podsjetili na bića koja uvijek na isti način i točno obavljaju dužnosti koje su im dodijeljene, te da bi tako uplovili u srce reda, čistoće i jednostavnosti - jer zvijezde ne skriva nikakav zastor.

U čitanju i pisanju ne možeš postavljati pravila dok ih nisi naučio slijediti. To pogotovo vrijedi u životu.

Sokrat je običavao pitati:

"Što biste željeli imati: duše razumnih ili nerazumnih ljudi?"

"Razumnih."

"Razumnih ljudi koji su zdravi ili bolesni?"

"Zdravi."

"Zašto ih onda ne tražite?"

"Zato što ih već imamo."

"Zašto se, onda, svađate i prepirete?"

Knjiga XII.

Svi oni blagoslovi, za koje moliš da jednom dođu, mogu već danas biti tvoji, osim ako ih sam sebi ne uskratiš. Trebaš, stoga, raskrstiti s prošlošću, budućnost povjeriti providnosti, a svoju sadašnjost usmjeriti putem pobožnosti i pravednosti: pobožnost kao prihvaćanje s ljubavlju onoga što ti je dodijeljeno, jer to je priroda dodijelila tebi, a tebe tome. Pravednost neka bude u tvojim riječima, u njihovoj otvorenoj i nepokolebljivoj istinoljubivosti, a tako i u tvojim djelima koja će poštivati zakon na dobrobit svakog čovjeka. Isto tako, ne dopusti da te spriječi zloba, mišljenje ili klevete drugih, kao ni ono što bi mogla osjećati tvoja tjelesna ljuštura: njen ugroženi dio već će se sam za sebe pobrinuti. Trenutak tvog odlaska sve je bliže. Ako zaboraviš sve drugo i svoju

pažnju usmjeriš na svoju dušu, na božansku iskru u njoj, ako svoj strah od svršetka života zamijeniš strahom da ga još nisi ni počeo živjeti u skladu s prirodnim zakonima, tada još možeš postati čovjek dostojan univerzuma koji ti je dao život. Tada više nećeš biti stranac u vlastitoj domovini, iznenađen svakidašnjicom kao da je ona nešto neočekivano, i više se nećeš zadržavati sad na ovom, sad na onom događaju.

Bog vidi unutarnje ustrojstvo ljudi, ogoljeno od svih tjelesnih omotača, ljuski i nečistoća. Djelujući samo svojom mišlju, on uspostavlja dodir jedino s onim njihovim dijelom koji je proizišao iz njega samoga. Nauči sam činiti slično i bit ćeš pošteđen mnogih nemira. Zar se onaj koji vidi kroz tjelesni pokrov muči vizijama odjeće, stanovanja, ugleda ili bilo čega od životnih kostima i kulisa?

Radi - čak i onda kad nema izgleda za uspjeh. Lijeva ruka, nespretna u mnogim stvarima zbog neizvježbanosti, čvršće drži uzde nego desna, jer je na to naučena.

Pogledaj najskrivenije uzroke stvari, ogoljene do srži; uoči namjere koje se nalaze u pozadini djela, prouči u čemu je bit boli, radosti, smrti, slave, obrati pažnju na to da je čovjekov nemir njegovo vlastito djelo i kako brige nikad ne dolaze od nekog drugog, već su kao i sve ostalo plod naših vlastitih misli.

U upravljanju svojim načelima povedi se za primjerom boksača, a ne mačevaoca. Kad ispusti svoju oštricu, ovaj potonji mora je ponovno uzeti; prvi nikad nije bez svojih šaka i jedino ih treba stisnuti.

Plamen svjetiljke sja nesmanjenim sjajem sve dok ne utrne. Zar će istina, mudrost i pravednost umrijeti u tebi prije nego se sam ugasiš?

Ako to nije prava stvar koju treba učiniti, nemoj je učiniti. Ako nije istina, nemoj je izreći. Odluka je u tvojim rukama.

Pokušaj uvidjeti, prije nego bude kasno, da u sebi imaš nešto više i božanskije od pukih nagona koji pokreću tvoje osjećaje i trzaju te poput lutke na koncu. Što, dakle, u ovom trenutku zamagluje tvoj razum? Strah, ljubomora, požuda ili nešto drugo?

Prvo, kloni se svih djela koja su bez svrhe i cilja; drugo, neka svako djelo bude usmjereno samo prema zajedničkom dobru.

Uskoro, zapamti to, postat ćeš nitko u ništavilu. Uskoro će sve što se nalazi u tvom vidokrugu, zajedno sa svima onima u kojima je sada dah života, prestati postojati. Jer, sve su stvari rođene da se mijenjaju i nestanu da bi druge mogle doći na njihovo mjesto.

Sve je samo u našim mislima, a one ovise o nama. Odreci ih se kad god hoćeš i naći ćeš se iza hridi gdje je sve tiho; mirno more, uvala bez plime i oseke.

Da bi ti život bio zdrav i siguran, njeguj potpun uvid u stvari i otkrij njihovu bit, tvar i uzrok; čitavim svojim srcem posveti se ispravnom djelovanju i govori ono što je istina. A što se ostalog tiče, upoznaj radost života slažući jedno dobro djelo do drugog.

Kako je malen djelić neizmjerne beskonačnosti dodijeljen svakome od nas - samo na tren, a onda nestaje u vječnosti. Kako je sićušan i tvoj dio sveukupne tvari ovoga svijeta, kako beznačajan tvoj udio u ukupnoj duši svijeta, po kako majušnoj mrlji čitave zemlje pužiš. Dok razmišljaš nad tim stvarima, prilagodi svoj um spoznaji da je važno činiti ono na što nas naša priroda usmjerava i podnositi ono što nam priroda svijeta šalje.

Čovječe, bio si građanin ovog velikog grada-svijeta. Da li samo pet godina ili pet puta toliko, što to znači? Štogod zakon tog grada odluči, pravedno je i za sve jednako. U čemu je, dakle, tvoja pritužba? Nije te iz grada izbacio nepravedan sudac ili tiranin nego te uklanja ona ista priroda koja te je i dovela u njega, isto kao što glumca otpušta onaj isti intendant koji ga je i zaposlio. "Ali, igrao sam samo u tri ili pet činova." Upravo tako; u životnoj drami tri čina su cijela predstava. Njeno trajanje je odredio onaj isti

koji je prethodno odobrio tvoje rođenje, a danas određuje tvoj odlazak. Ni jedno ni drugo ne ovisi o tebi. Kreni onda s radošću dalje, ispraćen osmjehom onog koji te poziva.

SADRŽAJ

Predgovor.....	7
Knjiga I.....	13
Knjiga II.....	21
Knjiga III.....	27
Knjiga IV.....	33
Knjiga V.....	41
Knjiga VI.....	49
Knjiga VII.....	57
Knjiga VIII.....	65
Knjiga K.....	71
Knjiga X.....	81
Knjiga XI.....	87
Knjiga XII.....	93

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 141.22
17.034

MARCUS Aurelius Antoninus

Misli / Marko Aurelije ; <prijevod Vlasta
Nedela i Zoran Peh. >.

- Zagreb : Nova Akropola, 2003. - 100 str.; 18.5
cm - (Biblioteka "Mudrost Istoka i Zapada")

ISBN 953-96431-3-9

430314099